

לא ימוש ספר התורה הזה מפיד

ליקוט ובירור השיטות בקיום מצוה דא' דתלמוד תורה האם הוא
אף בהרהור או בדיבור בפה דוקא *

א.

דרשות חז"ל מקראי על הוצאת דברי תורה בפה

ונציין בקצרה כמה מהם: מכילתא ר"פ
משפטים דורש הדבר מהכתוב
(דברים ל"א, י"ט) "שימה בפיהם", ובשמות
רבה (מו, ה) ילפינן זאת מהכתוב (בראשית
מג, ז) "על פי הדברים האלה" וגו' שתהא
יגע בפיד, וכן במכילתא ר"פ בחוקתי
יליף מקראי שצריך לשנות הל' שבת הל'
ע"ז הל' נגעים בפה (כפי המפרשים שם),
(ואפשר לומר שיצאו הלכות אלו ללמד על הכלל
כולו אך יש לדחות), ובתרגום יונתן עה"פ
(דברים לו, יד) "בפיד ובלבבך" וז"ל בבית
מדרשכון פתחו פומיכון וכו' (וכע"ז
בתרגום ירושלמי שם), וכן בגמ' עירובין נד
ע"א דרשינן ג"כ פסוק זה דבפיד ובלבבך,

ונראה להקדים דברים חברורים
המוסכמים (לכא"ו) לכל
הדיעות. שהנה מצינו בכמה וכמה
מאמרי רבותינו זכרונם לברכה בגמרא
ובמדרשים שדרשו מפסוקים בתורה
ובכתובים שיש ללמוד דברי תורה על ידי
הוצאת הדברים בפה (אלא שיש לדון ולעיין
בדרשות אלו האם הם דרשות גמורות מדא'
ומדברי קבלה או מדרבנן ואסמכוהו רבנן
אקראי).

א. במאמר דלהלן השתדלנו בעז"ה ללקט (מהרבה מקורות) שיטות הראשונים והאחרונים, בענין
ההרהור בד"ת אי הוי קיום מ"ע דא' דת"ת, או שקיום המצוה דא' דת"ת הוא באמירה בפה דווקא
(כשאפשר לו זאת), [והשתדלנו לעיין בפנים הספר ברוב המקורות שהבאנו, מלבד כמה ספרים
בודדים שלא היו תח"י והוצרכנו לסמוך על מעתיקים שכתבו כן בשמם, ועוד נציין שכל הקטעים
המוקפים בתוך סוגריים מרובעים באותיות קטנות הם בחלקם דברי ת"ח גדול אחד שליט"א שהתפלפל
בענין זה עם מו"ר, (אמנם מכיון שנתחדשו הדברים מתוך פלפולה של תורה שהתפלפל עם מו"ר,
הכנסנו הדברים שנתחדשו עי"ז בתוך דברי מו"ר)].

שינון (קר"ש) וזה שינון (ד"ת) וכו', ובסוכה כח ע"א על ריב"ז שלא מצאו אדם יושב ודומם אלא יושב ושונה, ובמהרש"א שם גם שהיה אפשר בלימוד עיוני עיקרה **בגירסא עיי"ש**, (ועיין לקמן שבלימוד **בעיון** מקיימים מ"ע דת"ת), אמנם עיין לקמן בסוף המאמר אות יד שהבאנו דלפי שיטת השו"ע להרב בעל התניא יש לומר שבזמן עיון אין ענין כלל להוציא הדברים בפה, דכל מה שהחמירו חז"ל לומר בפה מלא הוא שעוסק בגירסא דייקא, אבל כשצריך לעיין מקיים מצוה בשלמות במחשבה ואין חסר לו סגולת הזכירה, וכל מה שהחמירו שצריך להוציא בפיו בשביל הזכרון הוא רק בגירסא לבד, ובזה תתבאר ג"כ הנהגת הגר"א ז"ל ועיין עוד מזה לקמן.

ונציין עוד מה שכתב בתוס' הרא"ש ברכות כ ע"א חידוש גדול יותר דאף למ"ד בגמ' דהרהור כדיבור דמי ויוצא יד"ח אף בקר"ש בהרהור, בכ"ז שאני דב"ת "שעיקרו הוא כדיבור", עיי"ש, וכן נציין עוד לפסקי ריא"ז (קידושין פ"א ה"ז) דאף שפוסק (כמעט היחיד) שהרהור כדיבור דמי אף בקר"ש, בכ"ז לגבי דב"ת כותב וז"ל יזהר אדם שיהיו דב"ת מהודדין **בפיו** שנאמר ושננתם, [אמנם יש ס"ל לריא"ז כהתוס' הרא"ש הנ"ל, (ויש לדחות כמש"כ לקמן) ודו"ק].

והנה יש להדגיש גם לאידך גיסא, דנראה פשוט שאין חולק ע"ז שישראל מהרהרין תמיד בד"ת (לשון רש"י שבת קנ ע"א) וסתם ת"ח אין חולק ד"א ללא הרהור בתורה (לשון תוס' סוטה כא), וודאי

ושם בגמ' עירובין מצינו לעוד ארבעה אמוראים שדרשו מארבעה פסוקים נוספים שע"י לימוד בפה דוקא זוכים לשמירת זכירת התורה, (וע"כ כתבו כמה אחרונים שלכו"ע מצד החיוב דזכירת וידיעת התורה ואיסור דשכחת התורה יש ללמוד בפה דייקא שמביא הזכירה כנ"ל).

ושם בגמ' עירובין אי' גם דיש לשנות בקול ולא בלחשה, ויש לציין בזה כמה דעות שמצינו בדברי רבותינו הראשונים (הרשב"א והראב"ד בברכות טו ע"א) דילפינן מפסוק (דברים כז, ט) "**הסכת ושמע ישראל** וכו'" החיוב לכתחילה להשמיע לאזנו הדב"ת שמוציא מפיו ולא לקרוא בלחש, וכן הוא בספרי פ"ב האזינו (סי' שלה), וכן בדברים רבה פר' נצבים מהפסוק "**והאזנת למצוותיו**" (שמות טו, כו) אמר להם משה כשתהא יגע בתורה הוי משמיע את אזניך.

ובתנחומא (מקץ פ"ב) עה"פ (משלי יד, כג) "**ודבר שפתיים אך למחסור**" מי שהוא חוסך שפתיו בתורה אך למחסור, ובירושלמי תענית (פ"ד סוה"ב) ואשים דברי **בפיך** זו תורה, ובספר חסידים (סי' תשלג) נפיק לה מהאי קרא "**למען תחיה תורת ה' בפיך**" (שמות יג, ט).

וכן מצינו מקומות רבים בחז"ל שנקטו בסתם שלימוד התורה הוא בפה (ונציין ארבע מקומות בש"ס, שבת ל ע"ב, מו"ק כח ע"א, ב"מ פו ע"א, מכות י ע"א, דבכולהו העיקר דלא פסיק **פומיה** מגירסא ולא דלא פסיק מעיון התורה, וכן בירושלמי ברכות פ"א סוף ה"ב בשם רשב"י זה

שכותב שהרהור לאו כדיבור "לענין ברכה" משמע שרק לגבי ברה"ת אין חיוב, אך מצוות ת"ת יוצא אף בהרהור, ואך מהגר"א דלהלן נראה שמפרש את שיטת האגור דאין מקיימים מצוות ת"ת בהרהור וכדלהלן, וצ"ל שסובר הגר"א שהלשון "לענין ברכה" לאו דוקא, אלא מכיון דאין יוצא בת"ת בהרהור, דהרהור לאו כדיבור, ע"כ ליתא חיוב דברכת התורה.

והנה כידוע הגר"א זי"ע בביאורו על השו"ע מפרש טעמו של השו"ע דהמהרהר בדב"ת א"צ לברך, שזה משום דקיי"ל דהרהור לאו כדיבור דמי, (ומקשה שזה סותר לפסק המחבר שהכותב דב"ת צריך לברך), ואח"כ ממשיך: אבל כ"ז צ"ע דכאן מברך על המצוה וכי ליכא מצוה בהרהור והלא נאמר והגית בו כו' ר"ל בלב כמ"ש והגיון לבי עכ"ל.

והנה בפשטות מוכח מדברי הגר"א כי הבין שסברת האגור והמחבר ושאר פוסקים דס"ל דאין מברכים ברה"ת על הרהור הוא משום דאין מקיימים בהרהור מצוה דת"ת, וכמו שמפרש הטעם דהרהור לאו כדיבור דמי, וע"ז בא הגר"א לחלוק "וכי ליכא מצוה בהרהור וכו'", ובפשטות צ"ל שסובר הגר"א שמקיימים בהרהור מצוות ת"ת דאורייתא ממש, ואף שמביא ע"ז הראיה מהפסוק (יהושע א, ה) "והגית בו וכו'", י"ל שסובר הגר"א דפסוק והגית בו מגלה ומפרש את המצוה דאו' דלימוד התורה שהוא גם בהרהור, (וכך פירש בשו"ת בנין עולם סי' ו), וכן מצינו בחז"ל בהרבה מקומות שילפינן דיני מצוות התורה

מסתבר שמקיימים בזה מצוה, אלא שיש עלינו לעיין ולברר איזו מצוה מקיימים בהרהור תורה, ונראה שיש בזה שיטות שונות בראשונים ובאחרונים כדלהלן, ומכיון ששגור ומורגל בפי רוב הת"ח שענין זה תלוי במח' הידועה לגבי ברכת התורה אי צריך לברך על הרהור, נביא כאן לזו המח' דברכת התורה, ואף שמבואר להלן שבאמת אין שום הכרח שזהו ביאור הפטור דברה"ת, ויש כמה שיטות שס"ל דמקיימים מ"ע דתורה בהרהור, ובכ"ז מודו לפסק המחבר דא"צ לברך ע"ז ברה"ת.

ב.

מח' רוב הפוסקים עם הגר"א

האם מותר ההרהור בדברי

תורה ללא ברה"ת

המחבר והרמ"א וכמעט כל הפוסקים (סי' מז ס"ד) ס"ל דהמהרהר בד"ת א"צ לברך ברה"ת, אמנם לא מפורש בדבריהם האם טעמם משום שאין מקיימים מצוות ת"ת בהרהור, או שאף אם מקיימים מצוות ת"ת גם בהרהור, ככ"ז חיוב ברכת התורה ליתא ע"ז, או משום דחיוב ברה"ת ילפינן מן הפסוק (דברים לב, ג) "כי שם ה' אקרא" דמשמע דיבור (כמש"כ השאג"א דלהלן ועוד), (וכ"ש לרוב הפוסקים דברה"ת דרבנן שלא תקנו חז"ל ע"ז ברכה כמו שלא תקנו על כל מצוות שבלב), וכגון שמצינו מח' אמוראים בגמ' האם על מקרא מברך ברה"ת או גם על משנה וכו', אף שבודאי גם במשנה וכו' מקיים מצוות ת"ת.

ומקור פסק השו"ע הוא מהאגור המועתק בב"י, ומלשונו

מפסוקים שבנ"ך, (כגון בתענית יז ע"ב וסנהדרין פג ע"ב ועוד, וכן איתא בספר יבין שמועה על כללי הש"ס דמובא כן מריש ב"ק), ועוד יש לומר דהגר"א ז"ל נקט בהרמב"ן בספר המצוות מצוה א דבכל דבר הכתוב בנ"ך הוא כציווי מאת ה' מדאורייתא ממש ע"ש.

אמנם יש לציין מש"כ כמה אחרונים (שו"ת דבר אברהם ח"א סי' מז אות כו, שו"ת דברי מרדכי או"ח סי' נט אות כד, שו"ת יביע אומר ח"ד סי' ה אות יג) שגם הגר"א אינו חולק על המחבר למעשה לברך על הרהור ורק הקשה עליו, וידוע שכל קושיא יש לה תירוץ, אלא שהיה הגר"א חושך לאסור שלא להרהר בדב"ת לפני ברה"ת, ולכן היה מברך ברה"ת מיד בקומו ממטתו מפני הרהור תורה שא"א לו בלא זה, והיה אומר מיד אחר ברה"ת פסוקי ברכת כהנים כמנהג דידן, ולדבריהם אין ראיה מוחלטת דשיטת הגר"א דיוצאים בהרהור תורה מ"ע דאורייתא, שברה"ת לא היה מברך הגר"א על הרהור אלא על דיבור, ורק היה מחמיר לאסור שלא להרהר קודם ברה"ת, (וכן משמע מלשון המ"ב (פ"ז) בהעתיקו את דעת הגר"א "ואפי' בהרהור לבד מחמיר שלא להרהר כ"ז שלא בדרך ברה"ת"), אבל לכ' אי אפשר לומר כשיטתם שכבר מצינו לעדות נאמנה מבאי ביתו של הגר"א ז"ל (בספר עליות אליהו עמ' עג הערה מז) דבסוף ימיו למד בהרהור כשהיה חוזר משנתו והיה לומד כחמישים דף בחצי שעה ולומד כל מסכת חולין בכחצי שעה ולומד בעיון ומחדש חידושים בזה, וכן

מביא הגר"ח מוואלאזין דשמע מחגר"א דמקיים מצוות ת"ת גם כשמדבר דברי חולין וחושב בדברי תורה ואין זה נקרא ביטול תורה, וכמובא בספר 'כל הכתוב לחיים' – קנייני תורה אות ז דהגר"א אמר דישנם היכולים לדבר עם בני אדם ובמחשבתם הם מהרהרים בד"ת אמנם לאו כל אחד יכול לעשות כן שהיא מלאכה קשה, ע"כ. עכ"פ לענייננו מוכח כי שיטת הגר"א שיוצאים ממש י"ח לימוד תורה בהרהור לבד, ואפילו שמדבר אז דברי חולין וכן מורגל בפי כל העולם והלומדים בהרבה ספרים (וכגון דא עיין בציונים לתורה כלל ט דפשוט ליה דהגר"א היה אומר שיוצאין י"ח לימוד תורה במחשבה בלבד).

והנה יש כמה ממחברי זמנינו (עיין שו"ת ויברך דוד ח"ב סי' קעז ופסקי תשובות סי' מז אות ה ועוד) שהבינו מדברי כמה מהאחרונים (הנצי"ב במרומי שדה ברכות כא ובשו"ת שלו (משיב דבר סימן מז) וכן משו"ת לבושי מרדכי ח"א סי' ז ושו"ת קרן לדוד סי' יא ועוד) שאף לשיטת הגר"א המהרהר בדב"ת אין מקיים מצוה דאורייתא דת"ת, אלא מקיים מצוה דוהגית שהיא לדבריהם רק מצוה מדברית קבלה, (ויש שרצו לפרש כן אף בדברי הביאור"ל סי' מז ס"ד).

והנה חיפשנו בכל המקורות שצינו מחברים הנ"ל ולא מצינו שכתבו דלשיטת הגר"א "והגית" היא רק מצוה מדברית קבלה, אלא ש"ל בשיטת אחרונים הנ"ל שם"ל שאף הגר"א מודה שעיקר המצוה דת"ת יש לקיים ע"י הדיבור וכדאי' בחז"ל שכן הוא לכתחילה

ש"ת בית יצחק או"ח סי' צא), שסוברים דמצוות והגית בו יומם ולילה הוא מצוה מדרבנן, (וכ"כ שם בבית יצחק בסי' י"ב דפסוק דלא ימוש כו' הוא לאו מדברי קבלה).

אך באמת צ"ע בזה מדברי הרמב"ן על סה"מ להרמב"ם (שורש שני) שכותב שם וז"ל מה שכתוב בנבואה בדרך הצוואות כגון שמוהירין על עשה ומתירין על ל"ת דבר תורה הוא, והענין הזה מפני שהוזהרנו בתורה "אלה המצוות" מלמד שאין נביא ראוי לחדש דבר, מעתה ידענו כי הבא בנבואה דבר תורה הוא או שהוא פירוש לפסוק של תורה או שהוא בידם והל"מ עיי"ש באריכות, וא"כ ה"נ הצווי דוהגית בע"כ אינה מ"ע מדברי קבלה אלא פי' דמצוה דאו'.

וכן נראה מסתמות הפוסקים (ביו"ד סי' רמו) שהעתיקו להלכה הגמ' דסנהדרין צמ דילפינן מצוות קביעת עתים לתורה ביום ובלילה מקרא דוהגית בו יומם ולילה, ולא פירשו בדבריהם שהיינו מצוה חדשה מדברי קבלה, אלא נראה מדבריהם שחיוב דקביעת עתים הוא הפי' דחיוב מצוות ת"ת, וש"מ דלשיטתם פסוק והגית הוא הפי' למצוה דאו' דת"ת, ולא מצוה חדשה דדברי קבלה.

[ולפ"ז] יש לדעת הערה חשובה למעשה, דהמצוה דקביעת עתים לתורה ביום ולילה הוא חיוב מדאו', שנלמדת מצוה זו מפסוק דוהגית בו יומם ולילה שהוא הפי' למצוה דאו' דת"ת, ועיין בספר ישראל והזמנים סי' פ"ג שמעורר לפי"ז שהקביעות בלילה תהא בזמן שודאי לילה, ולא בין מנחה

דרך הלימוד בפה דווקא, ובכ"ז מקיימים המצוה דאו' גם בהרהור וכדילפינן מוהגית שהוא פי' המצוה דאו' וכנ"ל מהבנין עולם.

ובאמת מעצם קושית הגר"א על המחבר נראה דס"ל דמקיימים בהרהור מ"ע דאו' דת"ת, דאי כדברי מחברי זמנינו הנ"ל א"כ מה מקשה הגר"א ונשאר בצ"ע על שיטת המחבר מדוע אין ברה"ת על הרהור, ומאי קושיא, והלא י"ל בפשיטות שלא תקנו חז"ל ברה"ת רק על עיקר המצוה דאורייתא דדב"ת בדיבור, ולא על המצוה דוהגית שאינה מדאו', אלא נראה לכאו' כנ"ל שלהגר"א מקיים בהרהור תורה מ"ע דלימוד התורה מדאורייתא, וס"ל כנ"ל דקרא דוהגית מפרש את הפסוק דולמדתם כו' שהוא אף בהרהור, (ואת דברי הביאור הנ"ל אפשר לפרש שכוונתו שאף לגר"א הרהור לאו כדיבור דמי בד"ת לענין שאינו הפסק במקום שאסור להפסיק, אך בכ"ז הוי מ"ע דאו' כמו הדיבור).

ג.

במצוות והגית אי הוי מצוה דאו' או מצוה מדברי קבלה (ונפ"מ למעשה גם במצוות קביעת עתים לתורה)

והנה אף שכתבנו שמסתבר שלשיטת הגר"א הרי מצוות והגית הוא פי' דמצוה דאו' דת"ת, בכ"ז נציין מה שמצינו באחרונים (עיין שדי חמד ח"ב כללים מערכת וא"ו כלל טו בשם קצת אחרונים והחבי"ף בשם השמן רוקח עיי"ש, וכן ראיתי מביאים בשם

קשיא ליה לגמ' דמושב'ע ועומד מהר סיני, ומביא ע"ז הרא"ש הקרא דוהגית, והלא להגר"א קרא דוהגית היינו בהרהור, וא"כ חלה עליו השבועה שנשב'ע שיוסף ללמוד אף בדיבור, ולכן כותב הנצי"ב דצ"ל דהרא"ש שמביא פסוק דוהגית שע"ז השבועה מהר סיני, ס"ל דלא כהגר"א, אלא ס"ל לרא"ש דוהגית היינו בדיבור דווקא, וע"כ מושב'ע כבר ועומד מהר סיני ללמוד בדיבור, ולא הוסיף האדם כלום בשבועתו ולא חלה.

אמנם כותב הנצי"ב דלהמפרש שם שמושב'ע ועומד הוא מחמת ושננתם או מחמת לא ימוש מפיד, א"כ מזה ילפינן החיוב בדיבור ולכן הוי מושב'ע ועומד על הדיבור, ובשיטתו יתכן לומר דלא העתיק המפרש פסוק דוהגית משום דס"ל כהגר"א דוהגית היינו בהרהור.

ומזה הוכיח בשו"ת ויברך דוד ח"ב (עמוד קצ"ב) שיטתו הנ"ל דהנצי"ב לומד בשיטת הגר"א דהרהור בד"ת הוא רק מצוה מדברי קבלה דוהגית, (ודלא כהבנין עולם שכתב דקרא דוהגית מפרש מצוות ת"ת דא"ו), שהרי להגר"א (הסובר כהמפרש בגמ' נדרים שם דוהגית היינו בהרהור) צ"ל שקושית הגמ' בנדרים הוא כדברי המפרש דמושב'ע ועומד כבר על חיוב הדיבור מחמת קרא דושננתם או מחמת קרא דלא ימוש, ואין יוצא יד"ח המצוה דת"ת דא"ו שנצטוינו מהר סיני בהרהור, ולכן לא חל השבועה שאשנה פרק זה בדיבור שהוא כבר מחויב בזה.

והיינו כנ"ל שלהנצי"ב שמפרש שהנדר דאשנה פרק זה היינו בדיבור דווקא, מוכרח שהבין בשיטת הגר"א דאף

למעריב שהוא בין השמשות, דלגבי דא"ו יש להחמיר שלא לצאת יד"ח המצוה בביה"ש, ובפרט יש להוסיף בזה מש"כ בביאור"ל סי' תמ"ו (ד"ה נאכל) דמעיקר הדין בודאי קיי"ל כר' יוסי דביה"ש הוא כהרף עין ועד צאה"כ הוא יום מעיקר הדין, (ורק לענין איסור שבת חיישינן להחמיר כשיטת ר' יהודה דמהשקיעה הוי ספק לילה), וא"כ יוצא דלגבי חיוב עתים בלילה אין יוצאים בלימוד דביה"ש דהוי מעיקר הדין יום וכנ"ל, ויש לקיים הקביעות בזמן דלילה ודאי, (ולכא"ו מצוה מן המובחר לקיימה מיד אחרי מעריב, וכמש"כ בשו"ע הרב סי' קנו לגבי קביעת עתים דהיום שמוצוה מן המובחר לקיימה מיד אחרי שחרית, וע"ז אהו"ל כל היוצא מביהכ"נ לביהמ"ד זוכה ומקבל פני שכינה, וה"נ נראה לגבי קביעת עתים דהלילה).

וכן מצינו בהרא"ש נדרים ח' ע"א על הגמ' שם דהאומר אשנה פרק זה נדר גדול נדר לאלקי ישראל, ומקשה הגמ' והלא מושב'ע ועומד מהר סיני, וכתב הרא"ש שם דכתיב והגית בו יומם ולילה, וכן המפרש שם מביא בחד פירוש פסוק דלא ימוש, וש"מ דס"ל דפסוק זה דלא ימוש והגית מפרש החיוב דא"ו דת"ת ולכן קרי לזה מושב'ע ועומד מהר סיני.

[נצי"ב] אמנם שבשו"ת משיב דבר להנצי"ב סימן מז כתב דלהרא"ש המביא פסוק דוהגית, ש"מ שס"ל מצוות והגית היינו בדיבור, ודלא כהגר"א שמפרש הפסוק דוהגית בהרהור, והוכחתו דהנצי"ב היא משום דפשיטא ליה להנצי"ב ש"אשנה פרק זה" (בנדרים דאולינן בהו בתר לשון בנ"א) היינו בדיבור דווקא, וא"כ הוקשה להנצי"ב מה

ולמיכום הרי אף שמצינו כנ"ל לכמה אחרונים שכתבו שוהגית היא מצוה מדברי קבלה, בכ"ז מה שיש שכתבו כן בשיטת הגר"א אינו נראה, אלא נראה דלהגר"א פסוק דוהגית הוא הפי' דמצוות ת"ת, ולכן ס"ל דמקיימים בהרהור בתורה מ"ע דת"ת, ואמנם אעפ"כ נעתיק כאן מה שמועז ת"ח א' שליט"א דלפי המבואר להלן שבעל התניא מפרש קרא דוהגית על ידיעת התורה או על עיון התורה, א"כ אין הוכחה שהגר"א יחלוק על בעל התניא בזה, שהלא הגר"א רק שואל על פסק המחבר שס"ל שבכל אופן שמהרהר א"צ לברך ברה"ת, וע"ז שואל הגר"א והלא איתא בקרא חיוב דוהגית שפרש"י על הגיון הלב, וא"כ בודאי יש איזה אופן שהוא שמקיימים המצוה דת"ת אף בהרהור, וא"כ לא הו"ל למחבר לסתום שתמיד בכל אופן אין לברך ברה"ת על הרהור.

אך גם הגר"א הלא מודה שכרישא דקרא אי' החיוב דלא ימוש מפיד, דפשטות דרישא דקרא מוכיח כבעל התניא שכשאפשר לו מחויב לומר בפה דווקא, ואלו הסוכרים להלן שהרהור שוה לדיבור זהו משום דסברי דקרא דלא ימוש וכו' אינו פירוש על המצוה דאו' דת"ת, אך הגר"א שס"ל שקרא דוהגית הוא פי' על מצוה דאו' דת"ת וכמש"כ לעיל מספר בנין עולם, הרי ה"נ רישא דקרא דלא ימוש מוכיח דמחויב כשאפשר להוציא בפה, וא"כ קשה גם להגר"א סתירת הפסוק, ובע"כ שיתרץ גם הגר"א הפסוק בא' מהדרכים דלהלן: או דוהגית קאי על המהרהר באופן שמוסיף ידיעת התורה בהרהור זה או שמיירי כשא"א

לדידיה מחויב מה"ת בת"ת בדיבור דווקא, (ואין יוצא יד"ח מצוה דת"ת בהרהור מחמת קרא דוהגית אלא שצ"ל שמקיים בוהגית מצוה מדברי קבלה), ולכן כשנשבע אשנה בדיבור פרק זה לא חלה השבועה עליו, דמושבע ועומד מהר סיני במצוה מה"ת דת"ת ללמוד בדיבור דווקא אף לגר"א.

וליישב שיטת הבנין עולם מהוכחת הנצי"ב ממס' נדרים, תי' מו"ר שהוא ס"ל שאשנה פרק זה להגר"א יוצאים גם בהרהור, שאין מוכרח לדידיה שאשנה הוא דווקא בדיבור, שאשנה היינו שאלמוד פרק זה, ואם מקיימים מצוות ת"ת מדאו' בהרהור הרי גם אשנה היינו בהרהור (וכמו שהבאנו לקמן מתלמיד בעה"ת שמפרש דושננתם היינו במחשבה וה"נ י"ל באשנה), ולכן מקשה הגמ' שמחויב בהר סיני ללמוד תורה ולא הוסיף כלום בשבועתו, ודו"ק.

וליישב קצת האחרונים שבשד"ח הנ"ל שסוכרים דוהגית היא מ"ע מדברי קבלה מהקושיא מהרמב"ן הנ"ל, י"ל בדוחק שס"ל דשאני מצוה דוהגית שנאמרה בתורת צווי פרמי ליהושע בן נון, ולא בתורת צווי לכל ישראל, ולכן אינה מד"ת, אלא שחז"ל למדו מזה דיני קביעת עתים לתורה לכל ישראל ואסמכוה אקרא זה דוהגית (ופליגי המ"ד בגמ' שם דילפי מקרא זה חיוב דקביעת עתים על המ"ד שם שס"ל דאף ליהושע לא היתה אמירת והגית צווי אלא ברכה, אלא ס"ל לשאר המ"ד בגמ' דליהושע היה צווי, וליהושע עצמו היה הצווי הפרמי להגות בתורה יומם ולילה כפשוטו, אך רבנן ילפי מיהושע חיוב לכל ישראל דקביעות עתים והסמיכו זה על האי קרא).

והרא"ם) דס"ל דמחשבת ד"ת הוי מ"ע מה"ת, ומציין התועפות ראם שהרמב"ם לא ס"ל כן (ואין מונה ושמתם למצוה), וכותב מקור לשיטת הבה"ג והיראים מהז"ל בירושלמי שהעתיקם הריטב"א קידושין דף לו ע"א עיי"ש, ויש לציין עוד בזה מש"כ ספר מעלות התורה בשם אחיו הגר"א, שכל מה שנחלקו הראשונים במנין המ"ע שבתורה, הוא רק איזה מצוה נמנית בכלל התרי"ג, אך כל השיטות מודים להדדי שכל מה שכתוב בתורה הוא מ"ע מדאו', וא"כ לפ"ז אף הרמב"ם (ושאר הפוסקים שמונים המצוות כהרמב"ם) מודים לבה"ג והיראים שבהרהור תורה מקיימים מ"ע מה"ת דושמתם, אלא שאי"ז מ"ע מתרי"ג מצוות לדידהו].

ואמנם גם בעל היראים מודה להרמב"ם שיש בד"ת מצוות נוספות דושננתם ודולמדתם אותם ושמתם לעשותם שמונה אותם כסי' רנד וסי' רנו וסי' רנח בעמוד השישי העוסק במצוות ואיסורים שנעשים בדיבור, וכ"כ בפירוש סו"ס רכה שמצוה זו תלויה בדיבור כו', אלא שס"ל שיש גם מצוה מיוחדת על ההרהור בד"ת. [אמנם ראיתי שיש שכתבו שמצוה זו דושמתם קאי רק על עיון התורה ולא על סתם מחשבה והרהור בתורה (ובזה יישבו דאין סתירה מהיראים לשיטת השו"ע הרב כדלהלן), אך לכאו' אין נראה כן בפשטות לשונו, שמשמע מלשונו שאף סתם מחשבה והרהור הוא מ"ע, ובכ"ז י"ל שאין הכרח שדברי הבה"ג והיראים סותרים לשיטת השו"ע הרב המובא לקמן (שסובר שכשאין מוציא בפיו אין יוצא יד"ח ולמדתם), דכנ"ל

לו לדבר או שמיירי במעיין לחבין מה שלומד בפיו), וא"כ אין הכרח כלל שיחלוק הגר"א כלל על שיטת בעל התניא, אמנם כל זה אינו מסתבר כלל, דהרי כבר הבאנו שמנהגו היה לחזור משנתו בסוף ימיו במחשבה, ואפילו אם ת"ל שהיה באופן של עיון, הרי מובא בפרוש בדברי הגר"ח מוואלאזין שגם כשמדבר עם בני אדם וחושב בד"ת הרי הוא יוצא י"ח ת"ת וכשכל אחד מדבר עם בני אדם פשוט דאי אפשר אז לעסוק אלא רק בלימוד בעיון ועיין בדברינו בזה לעיל].

ד.

שיטות הראשונים והאחרונים שמקיימים מ"ע מה"ת בהרהור בדברי תורה

וזהו המקום לציין לעוד כמה שיטות ראשונים ואחרונים, דמשמע מדבריהם שהרהור בתורה הוא מ"ע דאורייתא.

א) בספר יראים השלם להרא"ם (סי' תיד וכדפוס הקדמונים מצוה כז) כתב וז"ל צוה הבורא ב"ה שישימו ישראל דב"ת על לבם דכתיב בפר' עקב ושמתם את דברי אלה על לבבכם פירוש שימה שיזכור דב"ת וישימם על לבו תמיד ויהגה בהם בלבבו וכל שעה ושעה שחושב אדם בדב"ת וחושב בלבו מקיים מצוות ושמתם, למדת גדלותם של לומדי תורה והוגיה שמקיים מצוה בכל עת עכ"ל, ומציין ע"ז שם בתועפות ראם סק"ב שמקור היראים הוא מהבה"ג שמנה במנין המצוות מצוות ושמתם, וא"כ יש לנו ב' מגדולי הראשונים (הבה"ג

ג) האבן עזרא בפי' על התורה (דברים י, ה) פירש "ודברת בם בפה ובלב" וכן ראיתי מביאים שכתב האב"ע בספרו יסוד מורא (השער העשירי) ובתורה כתוב ודברת בם בלב כמו ודברתי אני אל לבי גם בפה וכו', ובפי' לזית חן פי' שכוונת האב"ע שודברת בם יש לו שני פירושים בלב וגם בפה, ובפשטות שיטת האב"ע שמקיימים מ"ע דת"ת בהרהור הלב כמו באמירה בפה [אף שהיה קצת מקום לדחות שאין כוונת האבן עזרא שמקיימים המצוה דת"ת בלב או בפה כ"א לחוד, אלא כוונתו רק ללמד שצריך שיהא הדיבור בתורה בפה ובלב ביחד, ולהדגיש שאין מצוות הלימוד באמירה בעלמא, ובבחי' דברי החובות הלבבות (שער עבודת האלקים פ"ד) שמחלק את כל המצוות לב' חלקים, א) מצוות הלבבות, ב) מצוות הלבבות והאברים יחדיו, ומונה בחלק הב' "מצוות קריאת ספר התורה ולמודו", שג"כ נראה כוונתו שמצוות קריאת התורה ולימודו צריכה להיות בפה ובלב ביחד, וצ"ע].

ד) המאירי בכרכות כא ע"ב מביא שיש שואלים מדוע בע"ק שחייב להרהר בקר"ש בלבו אין מחויב לברך על הרהור זה ברה"ת, דהלא ברה"ת היא מדאו', (והו"ל לחייב הבע"ק להרהר בה כמו שמחייבים אותו להרהר בברה"מ?), דהרי קר"ש היא ג"כ תורה, עיי"ש, ומשמע מקושיא זו דס"ל דמקיים מ"ע דת"ת בהרהור (והחזק לומר שקשייתו רק למ"ד בגמ' דהרהור כדיבור דמי דלא קיי"ל כן), והרי מצאנו חמשה ראשונים (בה"ג, יראים, רבינו יונה, אבן עזרא,

גם היראים סובר דולמדתם הוא מ"ע התלויה בדיבור, וכשיכול לדבר ואין מדבר י"ל שמבטל מ"ע דולמדתם, אלא שמקיים בהרהור מצוה אחרת דושמתם].

ב) רבינו יונה בפירושו למס' אבות (פ"ג מ"ב) מניין שאפילו אחד שיושב ועוסק בתורה שהקב"ה קובע לו שכר שנאמר ישב בדד וידום כי נטל עליו, וכתב שם רבינו יונה וז"ל ר"ל שיושב ומחשב בתורה כי על המחשבה נותנים שכר כמו על העסק בדיבור שנאמר ישב בדד וידום כי נטל עליו כי השותק ומחשב בתורה כאילו נטל עליו עול התורה בהגיון (אמנם מסיים רבינו יונה שם שהרמ"ה ז"ל גורס אחרת במשנה ומפרש דלבריו האי וידום לישנא דמלולי הוא כי נטל עליו עול הדיבור, עיי"ש, ומשמע שבזה נחלקו אי מחשבה בד"ת כדיבור או לא).

[ואמנם] היה קצת מקום לדחות ולומר שאין ראיה מענין השכר לענין קיום המצוה, שבענין השכר דווקא קמ"ל המשנה חידוש שהקב"ה קובע לו שכר "כאילו" נטל עול התורה, שגם המחשבה בדכ"ת פועל בעליונים (אך לא לגבי לצאת יד"ה המצוה וכמ"ש בעל התניא עמוד 306 חילוק זה), ובזה מדויק מדוע מדברים במשנה רק לגבי השכר והו"ל להשמיענו שיוצא יד"ה המצוה, וכן עוד אפ"ל בדוחק דהמשנה מיירי באופן דאין יכול ללמוד בדיבור מחמת אונס ואז הקב"ה קובע לו שכר על המחשבה, (דבודאי לא גרע מחישוב לעשות מצוה ונאנס וכו' שמעלה עליו הכתוב כאילו עשאה), אך פשטות לשון רבינו יונה נראה שס"ל שאין חילוק לגמרי בין דיבור להרהור].

מאירי) שפשטות דבריהם משמע שיש מ"ע מדאו' להרהר בדב"ת.

(ה) וכן יש לציין בכלל השיטת הריא"ז
(שבשלמי גיבורים ברכות דף ח' ע"ב בדפי הרי"ף) שסובר דקיי"ל הרהור כדיבור דמי, וכרב הונא ברכות דף כ' (ודלא ככל הראשונים שפסקו כר"ח שם), וכן כתב הכ"מ (פ"ק מהל' ברכות) בשם רבינו מנחם שם"ל להלכה הרהור כדיבור דמי (אמנם בשיטת רבינו מנחם נחלקו על הכ"מ רוב האחרונים ואכמ"ל), וכן בשיטת הרמב"ם מצינו כמה אחרונים שמפרשים שם"ל דהרהור כדיבור דמי, (דלא כרוב הגדול דהאחרונים שפירשו דרך לגבי ברכות ס"ל לרמב"ם דיוצא יד"ח בהרהור דלא כתוב בברכות לשון דיבור), ולדבריהם ודאי דהרהור בתורה הוי מ"ע דאורייתא כדיבור, והעתיק שיטת הריא"ז בעולת תמיד סי' ס"ב סק"ג, (וכתב שם שכן הוא גם שיטת בעל המאור בפרק היה קורא, וכן עוד כמה אחרונים העתיקו בשם בעל המאור כן, אך צ"ע שאדרכא מצינו בבעל המאור בברכות דף יב ע"א בדפי הרי"ף דקיי"ל להומרא בדאו' כר"ח דהרהור לאו כדיבור, וצ"ע), [אמנם נציין שוב שמצינו בפסקי ריא"ז עצמו (קידושין פ"א ה"ז) שיזהר אדם שיהיו דב"ת מחודדין בפיו שנאמר ושננתם, אך יש לדחות דאף דלגבי מ"ע דת"ת יוצא אף בהרהור בכ"ז שצריך שיהיו מחודדין אצלו שכשישאלו אדם יוכל לענות תיכף בפיו התשובה].

יוצא יד"ח מצוות קר"ש בהרהור, אבל הא דמהרהר בקר"ש לענין הא מילתא מיחא הרהור כדיבור דמי דע"י הרהור הו"ל כמדבר וקורא בתורה לענין שמחויב לברך ברכת התורה לפניו, כיון דלכו"ע הרהור לגבי שאר מצוות וה"ה לגבי תלמוד תורה לענין ברכת התורה חשוב כדיבור, אלא שלענין מצוות קר"ש לחוד הוא דס"ל לרב חסדא הרהור לאו כדיבור דמי, א"כ אכתי תקשה בעל קרי אמאי אינו מברך ברכת התורה לפני קר"ש שממהרהר, דהא לענין עסק התורה שמחויב לברך לפניו בה"ת הרהור ודיבור שוין הן לכו"ע, ובעל כרחך צ"ל לדעת הרמב"ם דברה"ת לא דמי לשאר מצוות שלא נאמר בהם דיבור אלא דמי לקר"ש דהרהור לאו כדיבור דמי, משום דכיון דילפינן לברה"ת לפניו מקרא דכי שם ה' אקרא כיון דכתיב אקרא היינו כמאן דכתיב דיבור דמי, דאקרא היינו דיבור, ואין חייב בברה"ת לפניו אלא בעוסק בתורה ע"י קריאה ודיבור ממש אבל לא ע"י הרהור לר"ח דס"ל הרהור לאו כדיבור דמי כל היכא שנאמר בקרא דיבור, עכ"ל השאג"א. וחזוין ברור שיטתו דהרהור בדב"ת שוה לדיבור בד"ת לכו"ע (ורק דחייב ברה"ת ליתא בזה).

(ז) וכן הוא שיטת הקול אריה (תשובה סי' י') דבתורה אחשבה רחמנא להמחשבה כמעשה, עיי"ש באריכות.

(ח) וכן כתב בהוספות המהרצ"א על ספר סור מרע (אות סט), שאם צריך לטבילת עזרא וא"א לו לטבול ורוצה לנהוג שלא ללמוד בלא טבילה אזי

(ו) השאג"א (סי' נד) כותב בתוך דבריו וז"ל אפי' אי ס"ל כר"ח דהרהור לאו כדיבור דמי, ה"מ לגבי קר"ש דכתב רחמנא דיבור, הוא דאין

בשאר מצוות, ובכ"ז דב"ת שאני כהשאג"א ועו"פ הנ"ל).

(יא) במקור חיים (לבעהמ"ח חות יאיר) על סי' מז מצדד ג"כ שבמ"ע דלימוד לא נזכר בלשון דיבור רק בלשון לימוד והגיה ומוזה היה קרוב לומר שאפי' מהרהר בד"ת מקיים המצוה דאז, וכן משמע בשו"ת שלו (חו"י סי' מז וסי' קצד).

(יב) וכן בשו"ת דבר אברהם סי' מז (ד"ה איברא עדיין) נוקט בפשיטות דמדאז' שוה הרהור לדיבור בתורה.

(יג) ועד האחרון הגדיל, הלא הוא דברי רבינו האריז"ל למוהר"ח (שער הגלגולים כא ע"ב) שלא ירפה מעסק היחודים מחמת חשש ביטול תורה, כי הוא גדול מעסק התורה, והוא עסק התורה העולמות העליונים, והוא עסק התורה ויחוד הכל ביחד" (וכן הוא בשער רוח"ק כד ע"ב) והלא היחודים המה במחשבת, ובכ"ז משמע מהאריז"ל שיוצאים בהם יד"ח מ"ע דתורה נאמנם אפשר לומר דהיחודים המה בבחי' עיון התורה באופן שא"א להוציאם בפה, ובכח"ג מודה השו"ע הרב דלקמן שמקיימים המ"ע דתורה ללא דיבור (וצ"ל כן שהלא בודאי שלא יחלוק בעה"ת על דברי רבינו האריז"ל).

ויש להדגיש שלשיטות הנ"ל שמקיימים מ"ע דת"ת בהרהור, הרי אף כשעוסק ומדבר בעניני חול וחושב בשעת מעשה בדברי תורה, מקיים אז מ"ע דת"ת, וכן אי' שהיתה הנהגת הגר"ח מוואלזין זי"ע (שסבר כרכו הגר"א שמקיימים מ"ע דת"ת בהרהור) והיה חושב בדב"ת באמצע עסקו בעניני העולם

אעפ"כ יקום וילמוד בהרהור בדברי תורה הרהור כדיבור דמי להחשב כלימוד, ויש לפרש כוונתו כהשאג"א דאף דקיי"ל כר"ח דהרהור לאו כדיבור דמי בכ"ז יוצאים יד"ח מצוות ת"ת מדאז' בהרהור, בדב"ת הרהור כדיבור, (ובכ"ז לא גזר ע"ז עזרא לאסור ההרהור כדאשכחן בסיני כתי' הגמ' ברכות כ ע"ב) [ולשיטת השו"ע הרב דלקמן י"ל דכוונתו שילמוד בעיון בהרהור, וכדיוק לשונו יקום וילמוד בהרהור, ולא כתב סתם יהרהר בדב"ת].

(ט) במור וקציעה להיעב"ץ כתב לפרש שיטת האבודרהם שיש לברך על כתיבת דב"ת וז"ל "אבל הנראה לי דאבודרהם לא ס"ל כהאגור אלא אפילו אהרהור נמי מברך, ולא דמי עסק התורה לקריאת מגילה ודכוותה דבעינן דבור דווקא אבל עסק התורה ע"י הגיון הלב ואין צריך להוציאו משפתיו וכו' (עיי"ש עוד), ולכאז' כוונתו דמדאז' הרהור כדיבור דמי בדב"ת להאבודרהם, שהא מחייבו ע"ז בברה"ת, (ובפרט דלדידיה ברה"ת הוא דאז' כמש"כ שם בארוכה ומשמע דאף על הרהור) ובכ"כ בשו"ת שאילת יעב"ץ (ח"ב סי' ק"מ).

(י) וכן הוא שיטת הלק"ט (ח"ב סי' קנט) המפקפק על פסק המחבר ונוטה לפסוק דמברכים ברה"ת על הרהור, דהרהור בתורה שוה לדיבור נאמנם נראה לכאז' מדבריו שפסקו זה הוא מחמת שנוטה לפסוק כמ"ד בגמ' דהרהור כדיבור דמי (וכריא"ז הנ"ל), וא"כ פסקו כנגד כל הפוסקים, ואינו כ"כ ענין לעיקר נידון דידן, דאנו דנים אליבא דהלכתא דהרהור לאו כדיבור דמי

המצווה היא לעיין דוקא, כמו שיתבאר לקמן בשיטת הרב בעל התניא ואפשר שאין אז אפילו מעלה בדיבור וצ"ע.

וּבְפֶרֶט יש לציין בזה לדברי הגמ' הידועים (סנהדרין צט ע"ב) אמר ר"א כל אדם לעמל נברא שנאמר כי אדם לעמל יולד וכו' כשהוא אומר כי אבק עליו פיהו הוי אומר לעמל פה נברא וכו' כשהוא אומר לא ימוש ספר התורה הזה מפיו הוי אומר לעמל תורה נברא, ולכא' אף למסקנת הגמ' דלעמל תורה נברא היינו לעמל תורה שבפה דייקא וכתח' דברי הגמ', וכן יש לפרש בזה דברי הרמב"ם בפ' המשנה דאבות (פ"ב מ"ה) כל המקבל עליו עול תורה וכו' ומפרש הרמב"ם "עול תורה – התמדת חקריאח" והיינו כדברי הגמ' דנברא האדם לעמל בתורה בפה דייקא.

וכן נעתיק בזה דבריו הידועים של הגר"א בביאורו להמשנה (פאה פ"א מ"א) דת"ת כנגד כולם, וז"ל שם ות"ת נמי אין לה שיעור לא למטה ולא למעלה דכתיב והגית בו יומם ולילה וא"כ אין לה שיעור למעלה, ולמטה נמי דפעמים בתיבה אחת פוטר וכו', והא דכתיב והגית בו כיון שיוצא בתיבה אחת היינו דאילו לא הוי כתיב והגית הו"א שאינו צריך אלא תיבה אחת ולא יותר אף שיש לו פנאי ללמוד לכך נאמר והגית וגו' לומר שחייב אדם ללמוד תורה יום ולילה, אך אם צריך לעסוק במצוה כו' אזי הוא פוטר א"ע בתיבה אחת, ונקט התנא הא דאין לת"ת שיעור למטה להורות שצריך האדם מאוד מאוד לחבב התורה דבכל תיבה ותיבה שלמד בה היא מצוה בפ"ע והראיה שיוצא בתיבה אחת מצוות ת"ת שהיא שקלה כנגד

שהוצרך לסדר, וכן היתה הנהגת הרבה גדולים וצדיקים זי"ע, ונהנהגה זו היא הנהגה הראויה לכו"ע, ואף לשיטות דאין מקיים בהרהור זה מ"ע דולמדתם, בכ"ז מקיים בהרהור זה מ"ע דושמתם דהבה"ג והיראים הנ"ל, ויש לציין בזה דברי המהרש"א (שבת סז.) על מי שחש בראשו שאינו יכול לעסוק בתורה בדיבור שיעסוק אז בתורה במחשבתו או במעשה הנוגע לתורה ויהיה לו רפואת הנפש וגם רפואה להולי הראש, וחזינן שאף בעושה איזה מעשה הנוגע לתורה שבודאי אין מקיים בזה מ"ע דת"ת בכ"ז זוכה עי"ז לסגולות הרוחניות והסגולות שבתורה וכ"ש במחשבת התורה אף לדיעות דאין יוצא בזה ידי מצוות ת"ת].

ה.

תוספת מקורות לחיוב הוצאה בפה אף לשיטות הנ"ל

אמנם יש להדגיש שוב שאף לכל השיטות הנ"ל דס"ל דמקיימים מ"ע מדא' בהרהור ת"ת, מ"מ כשאפשר לו ודאי דלכו"ע יש מצוה להוציא הדב"ת בפה דייקא, וכדברי הגמ' עירובין נד ע"א דא"ל שמואל לרב יהודה פתח פומיך קרי פתח פומיך תני כי היכי דתתקיים ביד ותוריק חיי שנאמר כי חיים הם למוציאיהם אל תקרי למוציאיהם אלא למוציאיהם בפה, ואח"כ מביאה הגמ' עוד כמה דרשות מקראי ע"ז (כי נעים כי תשמרם כבמנך יכוננו יחדיו על שפתיך, שמחה לאיש במענה פיו, כי קרוב אליך הדבר מאוד בפיו בפיו, וארשת שפתיו כל מנעת סלה, עיי"ש הדרשות), וכמו שפתחנו בתחילת המאמר, אמנם יש לחלק ולומר דבזמן עיון, עיקר

שלא ימוש וכו' תזכה לזהגית בו יומם ולילה, (ובע"ז ממש אי' גם על הגה"ק מקאמרנא ז"ע) שלא היו שפתותיו נחות כל הזמן ממש מלרחס בד"ת עד שגם בשנתו היה ממלמל כל הזמן דב"ת וכו', וגם עצם שנתו דהקאמרנער היתה ממש כשנת הגר"א, הידועה מהקדמת בני הגר"א לשו"ע, בהפסקה לכל חצי שעה וכו'), וגם אצל הקאמרנער לכ' יש לומר דלאו דוקא שהיה רק בדיבור, דהרי היה עוסק רבות ביחודים ואמר שיחודים צ"ל במחשבה לבד ואמר אז לדבר וזו הכוונה שהיה עוסק כל הזמן בלימוד, אמנם נראה לשיטתו של רבינו האבני נזר דגם בשעת עיון צריך לדבר בדברי תורה וכמובא בספרי תולדותיו וצ"ע בזה].

אמנם בעליות אליהו (עמ' ע"ג הערה טו) כתוב שכשהיה הגר"א חוזר על משנתו, היה חוזר במהירות גדולה על הרבה דפי גמ' וסוקר בסקירה אחת על כל עמוד וכרגע מהפך לעמוד ודף שלאחריו, עיי"ש, ואתא שפיר הנהגת הגר"א הזאת לפי מה שכתבנו לעיל, שנראה שס"ל לגר"א שמקיימים בהרהור מ"ע דאו' דת"ת, ורק היכא דאפשר אז עיקר המצוה להוציא בפה, אך כשהוצרך לחזור במהירות וקשה לעשות זאת בלימוד בפה מותר ללמוד אף בסקירה כיון שסו"ם מקיים המ"ע דלימוד התורה אף בהרהור.

ואמנם י"ל שאף לשיטת השו"ע הרב שאין יוצאים יד"ה ת"ת אלא בפה, ככ"ז יתכן שיסבור ג"כ שכשצריך לחזור במהירות כדי לקיים מצוות ידיעת התורה וכדי שלא לעבור על לאו דשכחת

כל המצוות כו' שכל תיבה ותיבה בפ"ע הוא מצוה גדולה והיא שקולה כנגד כולם א"כ כשלומד למשל דף אחד מקיים כמה מאות מצוות וכו' עיי"ש.

וחזינן שבכל לשונו נוקט בפשטות וחוזר וכופל שבע פעמים דמצוות ת"ת הוא בענין התיבות שבפה ואין מזכיר אף פ"א שבכל הרהור והרהור בתורה מקיים מ"ע דת"ת, אלא י"ל דכיוון שמקיים מצווה בכל תיבה ותיבה במחשבה, אין שייך לומר בזה לשון בכל הרהור והרהור, שהכל אחד הוא, אמנם באמת ישנו דיבור במחשבה ולפי שיטת הגר"א ז"ל יוצא י"ח בכל מילה במחשבתו במ"ע של ת"ת כמו שיוצא בכל דיבור שבפה ורק שיותר מובן לקראו דיבור שאז מובן הדבר שיש כאן ריבוי מילים אבל במחשבה הכל מחשבה אחת היא (אמנם מובא כבר בספרי המקובלים ענין הדיבור שבמחשבה ולפיו יוצא ידי חובתו בכל דיבור ודיבור שבמחשבה). וראה מש"כ בני הגר"א בהקדמתם לשו"ע איך היה מתאמץ הגר"א ללמוד תורה תמיד בפיו דייקא עד שאפילו באותם שעתיים במעל"ע שהיה ישן "היו שפתותיו מרחשין חלכות ואגדות" (אבל לכ' מוכרח לומר שלשונם לאו דוקא אלא הכוונה שלמד בלי הפסק, שהרי למעשה בעליות אליהו המובא לקמן כתוב בפירוש שהיה לומד במחשבה).

ונציין בזה בדרך אגב הפירוש שכתב במגיד מישרים להב"י פר' ויקרא, עה"פ "לא ימוש ספר התורה הזה מפיד" והגית בו יומם ולילה", שזה ברכה והבטחה שע"י לא ימוש מפה האדם הדב"ת כל היום, עיי"ז יזכה שיהגה בהם גם בשנתו, וזהו שע"י

ולפני שנאריך בברור שיטת בעל
התניא ומקור דבריו, נציין עוד
כמה פוסקים דס"ל להדיא דא"א לקיים
מ"ע דת"ת בהרהור.

(א) שו"ת שב יעקב (היו"ד סי' מ"ט) מבאר
דמ"ע של תורה נפקא מקרא
דושננתם לבניך ולמדתם את בניכם,
ובהרהור לא שייך לשנן וללמד את בניו
וע"כ א"א לקיים מ"ע דת"ת בהרהור (וע"כ
מחדש שם לבאר שיטת המחבר דבכותב צריך
לברך ברה"ת משום שאפשר ללמד את אחרים
בכתיבה א"כ איכא למיפק ביה ידי המ"ע דת"ת).
(ב) והעתיק לדינא תשובת השב יעקב
הנ"ל רבינו הגרעק"א
בשו"ת שלו סי' כט עיי"ש שמסיק כדבריו
דד"ת תלי בענין דאפשר לקיים מצוות
ושננתם לבניך.

(ג) בשו"ת האלף לך שלמה להגר"ש
קלוגר (סי' לה) מחדש דאף
ליתא לדין דשומע כעונה בת"ת,
דלהלכה קיי"ל בהשימות שמציין שם
שס"ל דשומע כעונה אינו חשיב עונה
ממש, ולכן ס"ל שאף השומע ד"ת לא
יברך ברה"ת, (דלא כדברי השו"ע הרב הנ"ל
שהשומע כעונה מפיו) וכ"ש שבהרהור אין
יוצאים לדידיה בת"ת וכמו שכותב שם
בסוף ההגה"ה דלמאי דקיי"ל דהרהור
לאו כדיבור דמי אין יוצאים מצוות ת"ת
בהרהור הלב רק כדיבור.

(ד) וכן ראיתי מביאים בשם שו"ת
אפרקסתא דעניא (סי' קג) דאף
דמצוות והגית בו יוצאים בהרהור, אך
מ"ע דולמדתם ומ"ע דושננתם, שהם
מ"ע דת"ת מדאו, אין יוצאים בהרהור.

התורה מותר לחזור במהירות אף שמבטל
אז מצוות ת"ת בפה, וכמש"כ השו"ע הרב
שמצוות ת"ת הותרה מכללה אף לעסק
פרנסתו, וכ"ש שנדחת מפני שלא לעבור על
לאו דשכחת התורה ובכדי לקיים המ"ע
הגדולה ידיעת התורה ישקולה כנגד כל
המצוות (משא"כ לימוד התורה לשו"ע הרב אין
שקולה כנגד כולן וכמ"ש בפ"ד ה"ב ה"ג, בפרט
שדרך א' ודרך ב' דלקמן בשיטת שו"ע הרב הרי
מודה השו"ע הרב שמקיים בכה"ג גם מצוות ת"ת,
דלדרך ד' דלהלן כשעוסקים להרבות ידיעת
התורה מקיימים מצוות דולמדתם אף בהרהור, או
לדרך א' דלהלן הרי י"ל שכשצריך האדם לחזור
לימודו במהירות נחשב שאי אפשר לו עכשיו
לעסוק בפה ויוצא אז המצוה אף בהרהור, ודו"ק).

ו.

שיטת השו"ע הרב בזה וליקוט השיטות שמשמע שס"ל כוותיה שמעכב מדאו' הוצאה בפה

ועתה יש לגשת לברר בזה שיטת
השו"ע הרב בהל' ת"ת (פ"ב
הי"ב) שלכאו' משמע שסובר שאין יוצאים
בהרהור מ"ע מה"ת דת"ת וז"ל, וכל אדם
צריך ליזהר להוציא בשפתיו ולהשמייע
לאזניו כל מה שלומד אא"כ בשעת עיון
להבין דבר מתוך דבר, וכל מה שלומד
בהרהור ואפשר לו להוציא בשפתיו ואינו
מוציא אינו יוצא בלימוד זה יד"ח
מצוות ולמדתם אותם, וכמו שנאמר לא
ימוש ספר התורה הזה מפיו והגית בו
וגו' וכמו בכל המצוות התלויות בדיבור
שאינו יוצא בהן ידי חובתו בהרהור
אא"כ שומע מפי המדבר שהשומע
כעונה מפיו עכ"ל.

מוטב ואם לאו יעסוק בתורה שנאמר אמרו בלבבכם, וחזינו לכ' שיש עסק התורה בלב, ונשאר המהרש"ם בצ"ע בזה ונמצא שיש לו ספק לדינא בענין זה. וואולי י"ל בדוחק על קושיא זו, דהא בעמוד הקודם (ד ע"ב) דורשת הגמ' קרא זה גופא על קר"ש, דהיא בודאי מצוה שבדיבור, ומפרש רש"י שם (ד"ה אמרו בלבבכם) אמרו מה שכתוב על לבבך, והיינו אמרו בפה קר"ש שצריך להשימה על הלב, וה"נ י"ל בדרש זה דגמ' דקאי על דב"ת דאמרו בפה דב"ת שצריך להשימם על הלב כדכתיב ושמרתם את דברי אלה על לבבכם וכהבה"ג וחיראים דלעיל דקאי על דב"ת, וק"ל.

[וקצת יש להעיר על שיטות אלו הסוברים] דהדיבור מעכב בדב"ת, מדברי הגמ' עירובין נד ע"א (שהעתקנו לעיל) שא"ל שמואל לרב יהודה פתח פומיך קרי פתח פומיך תני כי היכי דתתקיים בך ותוריד חיי שנאמר כי חיים הם למוציאיהם אל תקרי למוציאיהם אלא למוציאיהם בפה, וכן בהמשך העמוד מביאה הגמ' ארבע אמוראים שמביאים דרשות הפסוקים שע"י הוצאת ד"ת בפה נשמרים הד"ת ואינם משתכחים, ולכאז' לשיטות אלו הוי ההוצאה בפה חיוב מדאז' של מצוות ת"ת וללא זה מבטל עשה דת"ת, ולא רק בשביל סגולת הזכירה בלבד, וי"ל א' שאף במ"ע דאז' אפשר לחזק את האדם שיקיימם ע"י הסגולות שבמצוה כמו למשל שמצינו דברי חז"ל שהמניח תפילין מאריך ימים וכו', ב' שכל דברי הגמ' קאי על לימוד בקול ולא בלחש שבזה ניכר ההוצאה מהפה, וכ"מ ברש"י שם (ד"ה יכינו יחד).

וכן האריך להוכיח כשיטות אלו בשו"ת יד אליהו (כתבים אות ה' סי"ד).

(ה) הרי"ף (האחרון שעל העין יעקב) וכן העין יוסף (שעל הע"י) כווננו שניהם לדבר אחד, לפרש דברי הגמ' ברכות ו ע"א באופן שמשמע מהגמ' דליכא מצוות ת"ת במחשבה, דאז' שם בגמ' מנין לשנים שיושבים ועוסקים בתורה ששכינה עמם שנאמר אז נדברו יראי ה' וכו' וממשיכה הגמ' מאז ולחושבי שמו (שבחמשך הפסוק) אמר רב אשי חישב אדם לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה מעלה עליו הכתוב כאילו עשאה, ומקשים מפרשים הנ"ל דלכאז' מדוע מפרשת הגמ' סיפא דקרא על מחשבה לעשות מצוה, ולא על מחשבה בתורה דפתח בה קרא, אלא דברישא דכתיב "נדברו" מפרשת הגמ' הפסוק על דב"ת שמצותן בפה, אך סיפא דקרא דולחושבי שמו ליכא לפרש על תורה "שאינה במחשבה אלא בדיבור", ובע"כ צריכה הגמ' לפרש הסיפא על חישב לעשות מצוה וכו'.

(ו) ויש להוסיף כאן את שיטת הפני יהושע שמדייק מלשון הגמ' (ברכות טו ע"א) שבד"ת מעכב אף בדיעבד השמעת האוזן, וכ"ש שאין יוצא לדידיה בהרהור, ועיין לקמן בארוכה בענין זה.

(ז) וכן מצדד המהרש"ם בשו"ת (ח"ב סי' לח ובח"ה או"ח סי' יט) ובדעת תורה (סי' מז סי"ד) מדברי הגמ' הנ"ל דאם לא השמיע לאזנו לא יצא אף בדיעבד במצוות ת"ת וכ"ש שאין יוצאים יד"ח בהרהור ואמנם המהרש"ם שם מקשה ע"ז מדברי הגמ' ברכות (ה ע"א) אם נצחו

ז.

**במקור שיטת השו"ע הרב (עפ"י
ב' הגירסאות בהמקור
שבציונים)**

ויש לעיין מה מקור פסק השו"ע הרב, ולכאורה היה מקום לומר שמקור השו"ע הרב הוא הגמ' סנהדרין צמ ע"ב שהעתקנו לעיל (שמעתיקה השו"ע הרב בסי' קנו) שאומרת הגמ' שהאדם נברא לעמל תורה בפה, ומביאה הגמ' ע"ז האי קרא דלא ימוש מפיו שמעתיקה הרב, דשם בציונים (ציון לו) מצוין על הלכה זו "ברכות פ"ב ע"ש בפרש"י דף טו", וצ"ע האם השו"ע הרב עצמו עשה הציונים, ומה כוונת המציין בציון זה, דהנה שם בגמ' איתא מח' התנאים בקר"ש אי מעכב השמעת הקול לאזנו בקר"ש, ובסוף הסוגיא אי אמר רב יוסף מח' בקר"ש אבל בשאר מצוות דברי הכל לא יצא דכתיב הסכת ושמע ישראל, מיתיבי לא יברך אדם ברחמ"ז בלבו ואם בירך יצא, אלא אי איתמר הכי איתמר אר"י מח' בק"ש דכתיב שמע ישראל אבל בשאר מצוות (בכל הברכות - רש"י) ד"ה יצא, והכתיב הסכת ושמע ישראל, ההוא בדברי תורה כתיב, ופרש"י ההוא הסכת ושמע ישראל בד"ת כתיב כדאמרינן בפ' הרהורא כתתו עצמכם על ד"ת עכ"ל הגמ' ופרש"י.

[וצ"ע מה כוונת המציין בציון זה, דבפשוט הכוונה להוכיח בגמ' זו דבעינן אף השמעה לאזנו בדב"ת וכ"ש להוציא מפיו, ומפרש דתי' הגמ' בדב"ת כתיב דשם בעינן השמעה לאזנו, אך לפ"ז

צ"ע: א) מדוע לא פוסק השו"ע הרב בפירוש דכשלא השמיע לאזנו לא יצא, ורק פוסק דבהרהור לא יצא, ומשמע בפשוט דהשמעה לאזנו הוא רק לכתחילה, והלא לביאור הנ"ל בתי' הגמ' הו"ל לעכב אף ההשמעה לאזנו, ב) דהו"ל לציין הציון על תחי' הסעיף כשמוכיר שצריך לאזנו ואילו הנדפס הציון הוא בהמשך בנוגע לדין הוצאה בפה, ג) מדוע לא מעתיק בפנים השו"ע הפסוק המובא בגמ' דהסכת ושמע ישראל שהוא הפסוק בתורה, ומביא פסוק אחר מדברי קבלה דלא ימוש ספר התורה הזה מפיו והגית בו וגו', ד) ובכלל צ"ע מה מציין לפרש"י, שמרש"י לכאן לא חזינן שום ראיה לדבריו (אלא קצת להיפך כמש"כ הפנ"י, ואכמ"ל), וצ"ע בכ"ז.

ואורי"ל שמש"כ המציין שהמקור שיש להוציא דב"ת בפה הוא מפ"ב דברכות ובפרש"י שם, הכוונה על דף יג ע"ב, ששם איתא בגמ' "לדבר בם ההוא בדברי תורה כתיב וה"ק רחמנא אגמירו בנייכו תורה כי היכי דליגרסו בהו" ושמ פרש"י "ההוא בדברי תורה כתיב כדמוכח קרא ולמדתם את בניכם, ומגמ' זו מוכיח בעל התניא שתורה היא מצוה שבדיבור כדכתיב בקרא לדבר בם שקאי אד"ת, וממילא קי"ל הרהור לאו כדיבור דמי (וצ"ע איך מפרש השאג"א הנ"ל שכותב שלא מצינו לשון דיבור על תורה, גמ' פסוקה זו דלדבר בם דפרשה שניה קאי על דב"ת), וכן מוצאתי אה"כ בספר נהורא דאורייתא ושם (במאמר שישי פ"א) כותב שצריך בלימוד התורה עריכת שפתיים דווקא, ומביא לזה ב' מקורות, גמ' דדף יג דלדבר בם בד"ת כתיב וקי"ל הרהור

והנה באמת אין מקור בכל הש"ס דת"ת צריך להיות בדיבור דווקא, ואפילו שבהרבה מקומות איתא בת"ת לשון דיבור מ"מ במקומות אחרים איתא בלשון מחשבה כגון "והגית" לשון מחשבה, וא"כ שייך לומר שהמצווה בשניהם וע"ז מביא רבינו בעל התניא ראייה מהפני יהושע בדף טו בדבד"ת מעכב ענין הדיבור, וכיוון שמצאנו מקור בש"ס שת"ת הוא רק בדיבור ממילא שייך ללמוד הגמ' בברכות דף כ דמצווה שבדיבור אזי הרהור לאו כדיבור דמי, ולפי זה יש לפרש הפס' המדבר ת"ת ד"לא ימוש ספר התורה הזה מפיד" דהכוונה בפיד דווקא ולא במחשבה. והנה לשיטת הפני" לא רק שמעכב הדיבור אלא שמעכב ג"כ ההשמעה לאזניו (ואין ברור איך פוסק בענין זה בעל התניא כהפני" דמשמעות דבריו נראה יותר שחולק על הפני" בנקודה זו וסובר שזהו רק לכתחילה, וגם הרשב"א בשם הראב"ד מפרש שם בברכות כהפני" ובענין זה חולק על הפני" דהשמעת אזניו היא רק לכתחילה), וא"כ י"ל דמה שכתב בעל התניא עיין פני" אין כוונתו לפסוק לגמרי כהפני", רק כדרך המהלך של הפני" בסוגיא דלשיטתו מצינו מקור בש"ס דת"ת צריך דיבור דווקא, אבל מה שמחדש עוד הפני" שצריך גם השמעה לאזניו הנה בענין זה יתכן שבעל התניא נחלק עמו ואין ראייה מוכרחת לכך דמשמעות דבריו של בעל התניא משמע שזהו רק לכתחילה.

[אבל] זהו פשוט שאי אפשר לומר שבעל התניא כתב עיין פני" וכוונתו רק

לאו כדיבור דמי, וכן גמ' דדף טו דבעינן בד"ת להשמיע לאזניו וכהפני" שם, וכ"מ בכמה מקומות במאמרי בעל התניא (תורה אור ט ע"ג, לקו"ת ויקרא כו ע"ג, מאמרי אדה"ז ענינים עמוד רכד) שמציין מקור לחובת לימוד התורה בדיבור בפה מקרא דודברת בם (וצ"ל דזה למ"ד בגמ' ברכות כא ע"א) דקר"ש דרבנן וא"כ ודברת בם קאי על דב"ת, וכן הוא לדרש הגמ' (יומא יט ע"א) דדרשינן ודברת בם ולא בדברים בטלים, אך למאי דקיי"ל דקר"ש דאז"ל ילפינן דין דת"ת בדיבור מקרא דלדבר בם שבפרשה שניה, דקאי לכו"ע על דב"ת כדברי הגמ' יג ע"ב הנ"ל (וכן דרש בגמ' יומא אפשר לדרוש ג"כ מלדבר בם), ונקט ודברת בם לשיגרא דלישנא].

שוב מצאתי במהדורא החדשה דשו"ע הרב בהוצאת קה"ת (שמעתיקים הציונים דפוס ראשון דהשו"ע הרב שנעשו ציונים אלו ע"י רבינו בעל התניא ואחיו המהרי"ל כמש"כ בהקדמה) ושם הציון "ברכות כ (סוף ע"ב דקיי"ל כר"ח דהרהור לאו כדיבור דמי) ועיין בפני" דף טו" (שמפרש הפני" במסקנת הגמ' הנ"ל שהשמעה לאזניו בד"ת מעכב אפי' בדיעבד), ואתא שפיר כל קושיות הנ"ל, דבפנים ההלכה פסק בעל התניא דבהרהור אינו יוצא יד"ח לימוד התורה, ומקורו דף כ דקיי"ל דבכל מצוות שבדיבור הרהור לאו כדיבור דמי, ומביא ע"ז הפסוק מדברי קבלה דלא ימוש מפיד להוכיח ולגלות שמצוות ת"ת היא בדיבור, וממילא אין יוצא יד"ח בהרהור כמו שאר מצוות שבדיבור, ובתחילת דבריו פותח שלכתחילה בודאי צריך להשמיע לאזניו כמו בשאר מצוות שבדיבור.

דילפינן מיניה בחדא מחתא ב' הדברים, דמצוות ת"ת היא כדיבור ובכ"ז יש אופנים שיוצאים ללא דיבור.

ועי"ל תי' נוסף, דהנה יש שיטות בראשונים ובפוסקים שס"ל שמצוות ת"ת היא מצוה קיומית שבכל רגע שלומד מקיים מ"ע, אך אינה מצוה חיובית שבכל רגע שאינו לומד נקרא כמבטל מ"ע (ועיין בשו"ת ויברך דוד ח"ב סי' קע"א שהאריך לברר שיטות אלו), אך בעל התניא עצמו ס"ל בכ"מ (כגון בס' תמד) שמצוות ת"ת היא מצוה חיובית בכל רגע, וזה ילפינן לכמה שיטות מהאי קרא דלא ימוש כו', היינו שאסור להפסיק ולבטל מד"ת, ובזה מובן שאמנם יתכן שלמקור הדין דת"ת הוא מצוה שבדיבור היה אמנם מספיק קרא דודברת בם (היינו לדבר בם) כמש"כ בעל התניא במאמרים הנ"ל, אך כאן כשרוצה להדגיש החיוב להוציא בפה כשאפשר לו, אין מודגש זה כ"כ בקרא דודברת בם, דאיכא לפרש דהיא מצוה קיומית, וע"כ מביא קרא דלא ימוש כו' שמיניה חזינן שכשאפשר לו לדבר ואין מדבר דכ"ת בפה נקרא כמבטל מצוה חיובית דת"ת דילפינן זאת מלא ימוש כנ"ל].

ח.

חידושו של בעל ה"עקבי חיים" (לדחות השו"ע הרב מהלכה) ודחיית דבריו

ואמנם אחד מגדולי הת"ח בירושלים (ר' יעקב חיים קלפהולץ זצ"ל), בספרו עקבי חיים (סי' ג), רוצה לחדש לדחות השו"ע הרב מהלכה ומוען שבזמן בעל

לחלוק עליו, דאין זו דרך הפוס' לציין מקורות רק לשם מחלוקת לבד ובלי לפרש דהיה צריך לומר ודלא כהפנ"י, וע"כ שכוונתו דמהפנ"י דייקא מוכח ענין זה שכיוון שלא מצינו בשום מקום שת"ת הוא מצווה שבדיבור, וברש"י בדף טו אין משמעות דלמסקנה מעכב הדיבור לפיכך מציין להפנ"י, שדייקא מפירושו של הפנ"י מוכח שהדיבור מעכב וממילא בהסוג' דדף כ קיימא לן דהרהור לאו כדיבור דמי].

ואין להקשות מדוע לא הביא בעל התניא הפסוק של "הסכת ושמע" והביא הפס' ד"לא ימוש וכו' מפיד", דיש לומר שודאי שינו הגילוי של הפסוק "הסכת ושמע" דת"ת הוא מצוה שבדיבור דווקא, אזי פשוט שהפסוק של "מפיד" שנאמר בעיקר על מצוות ת"ת הוא בפיד דייקא, ואז אין דרך להביא עוד הפסוק הצדדי רק עיקר הפסוקים המדברים מעיקר החיוב דת"ת, אלא שהמקור שממנו יודעים שעיקר החיוב הוא באופן כזה שצריך דיבור דייקא, הוא מן הפסוק דהסכת ושמע ודו"ק.

[וראיתי מקשים מדוע מציין בשו"ע הרב רק הפסוק דלא ימוש להוכיח דמצוות ת"ת היא בפה, ואין מציין הקרא דודברת בם כמש"כ במאמרים הנ"ל, וי"ל בזה לדרכים דלהלן דיש אופנים דמודה בהם השו"ע הרב דמקיימים המצוה דאו' ללא דיבור (או במוסיף ידיעת התורה ע"י ההרהור או דא"א לו לדבר או באופן שמעיין להבין מה שלומד) וילף בעל התניא זה מסיפא דקרא והגית שמיניה ילפינן שיש מצוה בהרהור באופנים אלו, וא"כ י"ל שלכן העתיק קרא זה

השמעת אוניו כנ"ל) לפיכך אין זה ברור שהיה חוזר בו בעל התניא אם היה רואה דברי השיטה מקובצת ובפרט שמשמעות הסמ"ק והחרדים שהמצוה היא רק בפה.

[ולכ' צריך עיון בשיטת העקבי חיים הרי מבואר בספר כללי הפוסקים וההוראה (מהרה"ג הר"י פרקש שליט"א, סימן מה) שסובר בעל התניא שרק כשדברי האחרונים להקל לא סמכין על דבריהם נגד הראשונים שלא נדפסו בימיהם, ולא כשהאחרונים מחמירים בדאורייתא יותר מהראשונים, ושאיני דין וסתות הנ"ל דהוא דרבנן, (עיי"ש מקורו מדברי אדמו"ר מליובאוויטש זי"ע בזה בשנת תשמו, אמנם יש לדחות שלא אמרה האדמו"ר מליובאוויטש בשיטת בעל התניא אלא בשאר שיטות, ובוה מיושב הסתירה שהקשו בזה מדברי האדמו"ר בשנת תשמ"ב, ואכמ"ל), ולדבריו דהרב פרקש שליט"א הרי כאן לגבי מצוות ת"ת דא"ל לא אמרין דהיה חוזר בו הרב הרב מחומרא ידידיה עקב דברי השיטמ"ק, ועכ"פ להלכה אין לסמוך על העקבי חיים כיוון שמוצינו להרשב"א בשם הראב"ד הלומדים כהפנ"י כנ"ל].

[אמנם אולי יש להשתמש עם סברת העקבי חיים כלפי החומרא דהפנ"י דמעכב השמעה לאזנו בדב"ת, שאזי"ל מסברא שאם היה הפנ"י רואה בשיטמ"ק להיפך מדבריו לא היה מפרש כן הגמ', אך גם בזה צ"ע שהלא הפנ"י מדייק שיטתו מלשון הגמ' עצמו, ויתכן שהיה הפנ"י מפרש כן אף אם היה רואה להיפך בשיטמ"ק, כמו שמפרש כן בדברי רש"י אף

התניא לא הודפס עדיין השיטמ"ק, ולכן מציין בעל התניא לפירוש הפנ"י הנ"ל, אך בשיטמ"ק מפרש להדיא שתי הגמ' דהפוסק דהסכת אינו קאי על השמעה לאזנו ודלא כהפנ"י, וא"כ יש בזה הכלל שמעתיק השו"ע הרב עצמו בכ"מ, כגון לגבי שיטת הרמב"ן הידועה בדיני וסתות שכנגד כל גדולי האחרונים, שפוסק השו"ע הרב כרמב"ן אפילו לקולא ודלא כהאחרונים, ומטעם שבכל מקום שלא ראו האחרונים דברי הראשונים אמרין דהיו חוזרים בהם אם היו רואים דבריהם, ובוה רוצה לחדש יותר שאף היה חוזר בו מכל שיטתו שצריך להוציא בפיו, שלסברתו כל מקור חידוש זה דצריך להוציא דב"ת בפיו בנוי על מה שמצא בדף ט"ו את דברי הפנ"י.

אמנם מצינו בדברי הצ"צ זי"ע בספרו אור התורה פר' יתרו שגם הסמ"ק והחרדים מנו מצוות ת"ת למצוה שתלויה בפה, וא"כ נמצא שיש עוד מקור לשיטת בעל התניא שהיא מצוה שבפה דייקא ולא רק מדברי הפנ"י, אמנם באמת יתכן שללא הפשט של הפנ"י בדף טו אפשר היה לומר שישנם שתי מצוות בדיבור ובמחשבה, וכמו שישנם ראשונים הלומדים כ"ג כהיראים כמבואר לקמן שישנם שתי מצוות, ועכ"פ מה שכתב העקבי חיים שאם היה רואה בעל התניא דברי השיטה מקובצת היה חוזר בו, זה אינו ברור כלל, כיוון שמוצינו לדברי הרשב"א בשם הראב"ד שמפרש בשיטת הפנ"י (רק שחלק עליו שאין מעכבת

מאמירה בפה, דלא גרע מהנהג בהן מידת דרך ארץ שפוסק עבורם מו"ת, וכ"ש כשפוסק לצורך הבנת התורה שמוותר לכתחילה, אף שאינו אונס אמיתי שהרי היה אפשר לו להוציא בפה בפחות הבנה, אך כנ"ל מפשטות לשונו נראה שכשא"א לו יוצא יד"ח המצוה ללא דיבור), וכן משמע לשון הצ"צ (אור התורה יתרו ד"ה וידבר) שכתב וז"ל הנה מצוות ת"ת הוא דוקא לדבר דב"ת בפה ולא יצא יד"ח בדיעה לבד (אלא אם כן בשעת עיון בעומקה של הלכה שא"א לדבר) עכ"ל, שמשמע לכאן מלשונו שבעיון יוצא יד"ח המצוה ללא דיבור כנ"ל.

ואמנם זה צ"ע שכיון שס"ל לבעל התניא שת"ת הוי "כמו כל המצוות שבדיבור שאינו יוצא בהם יד"ח בהרהור", היאך יוצא יד"ח בהרהור כשאין יכול להוציא בשפתיו, והלא פסק בשו"ע הרב סי' ס"ב לגבי קר"ש שהיא מצוה שבדיבור, שאף באונס אין יוצא יד"ח בהרהור ללא דיבור, אלא שהקב"ה קובע לו שכר על המחשבה כמו שמביא שם מהמדרש, וכ"כ בסי' צד ס"ז לגבי תפלה, ובסי' קפה ס"ג לגבי כל הברכות (אך בזה סומך בשעת הדחק וצורך גדול על המקילים בברכות דרבנן עיי"ש), וכ"ז דלא כהלבוש (סי' סב) שסובר דבכל אונס פסקינן דהרהור כדיבור דמי, וא"כ צ"ב כנ"ל מאי שנא בדב"ת דכותב שהיא ג"כ ככל מצוות שבדיבור, שבזה משמע מדבריו שכשלא אפשר לו להוציא מפיו יוצא יד"ח אף בלי דיבור, וי"ל דכיוון שמקורו הוא מן הפסוק דלא ימוש אשר בסופו כתוב "והגית", ופירש רש"י והגית

שכותב בעצמו שמלשון רש"י אין משמע כן, בכ"ז טוען הפנ"י שלשון הגמ' משמע כפירושו, וכמו למשל שמוצינו שהפנ"י מדייק בתחילת ברכות ששעות דגמ' הם שעות שוות, ומכאן זה חולק על הרמב"ם ראש כל הפוסקים (שפסק כן השו"ע) ולחקל בקר"ש דאורייתא, וכ"ש שלא היה חושש לחלוק להחמיר להשמיע לאזנו נגד השיטמ"ק (שכנ"ל אין ברור מי מחברו) כשיוצא לו כן מלשון הגמ'.

פ.

דרך הא' בשיטת בעל התניא

א] צ"ע בשיטת בעל התניא כשא"א להוציא מפיו האם ואיך יוצא המצוה.

והנה באמת צ"ע בשיטת שו"ע הרב, דלכאן משמע מדבריו שבשעת עיון להבין דבר מתוך דבר או כשא"א לו להוציא בשפתיו יוצא יד"ח המצוה דא"ו בהרהור לבד, שמכלל לאו אתה שומע הן, שכותב שכל שאפשר לו להוציא בשפתיו ואינו מוציא אין יוצא יד"ח וכו', משמע שבא"א לו להוציא בשפתיו יוצא יד"ח, [ואין מסתבר מש"כ ת"ח א' (במאמרו בענין זה) לפרש שכשאפשר לו חייב להוציא בפיו, וכשא"א לו פטור מלהוציא מפיו מדין אונס, אך אין יוצא יד"ח המצוה ללא דיבור, דלדבריו מאי קמ"ל, וכי לא ידעינן דאונס רחמנא פטריה, (אמנם על קושיא זו היה מקום לתרץ דאין מקיים המ"ע בשעת עיון, בכ"ז זה גופא קמ"ל דמותר לאדם לעיין בתורה אף שהיה יכול ללמוד בפה בפחות הבנה, דמסברא אמרינן דרצון ה' שנבין היטב התורה אף שעי"ז נפסק

ב] צ"ע העתקת בעל התניא הסיפא דקרא דוהגית וגו'.

ועוד צ"ע איך מעתיק בעל התניא בחדא מחתא רישא וסיפא דקרא דלא ימושו מפיד ווהגית וגו', ופשמות לשונו משמע שמוזה מוכיח שת"ת היא מצוה שבדיבור, והלא בפרש"י שם עה"פ דוהגית (יהושע א, ה) כתב רש"י כל הגיון שבתורה בלב כמד"א ווהגיון לבי לפניך, ומזה הוכיח הגר"א כנ"ל דאף הרהור בתורה היא מצוה, ואיך מעתיק בעל התניא פסוק זה גופא להוכיח שתורה היא מצוה שבדיבור דייקא, וגם מצינו בדברי האדמו"ר האמצעי בפר' יתרו וכן בעוד מאמרים מבעל התניא שהגיון הוא במחשבה ומצוות "והגית" היא במחשבה, אמנם כבר תרצנו זאת לעיל שהכל נכלל בדברי בעל התניא שבעינין אין צריכים דיבור ולפיכך אין זו סתירה מניה וביה מה שהביא פסוק זה שהוא המקור לכל הדין שכשיכול הוא בדיבור וכשאינו יכול הוא במחשבה, נאמנם ע"ז היה מקום לתרץ ולומר שבעל התניא סובר כמ"ש בערוה"ש (ועוד הרבה אחרונים) דהרבה פעמים מצינו לשון הגיון על דיבור פה, כמ"ש ולשוני תהגה צדק (תהלים לה, כה), פי צדיק יהגה חכמה (שם לו, ל), לא יהגו בגרונם (שם קטו, ז), אמת יהגה חיכי (משלי ה, ז), ורק חיכי דכתיב ההגיון בסמיכות ללב הכוונה להגיון דמחשבה כמו ווהגיון לבי, לבי יהגה חכמה, אך כאן שכתוב ווהגית בו בהמשך דלא ימושו מפיד הוי הכוונה הגיון בפה, (וכ"כ בשו"ת משיב דבר סי' מז להנצי"ב שלהרא"ש בנדרים ח ע"א מצוות ווהגית היינו בפה עיי"ש), ועו"ל

הוא לשון מחשבה ווהגיון הלב, וכן פירש אדמו"ר האמצעי בפר' יתרו דכל הגיון הוא בלב דייקא, א"כ נמצא שבספוק עצמו ישנה סתירה מניה וביה דלא ימוש משמע בפה כדהביא בעל התניא מגמ' ברכות מז ומצד שני מעצם הפס' דוהגית משמע דמהני מחשבה, והנה רבינו בעל התניא בעצמו הביא בסימן ס"ב ס"ג בשם המדרש דכשאינ יכול לדבר יש ענין להרהר וז"ל: ומכל מקום אם הוא אנוס שאינו יכול להוציא בשפתיו כגון שאין המקום נקי בענין שאינו יכול להוציא בשפתיו דהיינו שאין המקום מטונף לגמרי יש לו להרהר ואף על פי שאינו יוצא ידי חובה אלא באמירה יש לו להרהר בלבו וה' יראה לבבו ויתן לו שכר המחשבה דאמרינן הכי במדרש (מדרש תהלים ה) אמרי האזינה ה' (תהלים ב, ב), אמר דוד רבונו של עולם בשעה שאני יכול לדבר – אמרי האזינה ובשעה שאני יכול לדבר – בינה הגיגי, ווהגיגי רוצה לומר המחשבה, ע"כ. והנה אע"פ ששם הרהור בלבו הוא רק בשכיל שכר ואין יוצא בזה י"ח, הרי כאן הפסוק של לאו ימוש וכו' מפיד ווהגית וגו' הינו פסוק עיקרי ושורשי שבמצוות ת"ת וכמו שביארנו שלכ"ע פסוק זה אף שנכתב בנביא הרי הוא נחשב כדבר תורה ממש כיוון שהוא ציווי מאת ה' כדאיתא ברמב"ן בספר המצוות וכדלעיל, ולפיכך הדין הוא מדאו' שאם יכול להוציא בפיו יקיים הכתוב "מפיד" ואם אינו יכול וקשה לו מחמת שמעייין ונקרא אנוס לענין זה, אזי מדאו' יוצא במחשבה, ועיין לקמן במה שנאריך.

כתב לא ילך אדם במבואות המטונפות ויניח ידיו על פיו ויקרא קר"ש וכו' ולא קר"ש בלבד אלא כל ענין שהוא מדברי הקודש אסור לאמרה במקום הטונפת וכו' ולא לאמרו בלבד אלא אפי' להרהר בלבו אסור אפי' בדב"ת שהייב להגות בה יומם ולילה וכו', ובפשטות סיום זה דחייב להגות קאי על ההרהר בלבו (ולא על האמירה כפה שבקטע הקודם), וחזינן לכא' שמפרש כאן בעל התניא פסוק דוהגית על הרהר הלב, וא"כ ב' מקומות אלו הם לכא' סתירה למה שפוסק כאן בחל' ת"ת שאין מקיים המצוה בהרהר, ועוד שתלמודו החשוב הגה"ק ר' אהרן מסטרעשלא בספרו שער היחוד והאמונה מביא שהפסוק של ושננתם הוא מקור למצווה שצריך לחשוב בת"ת וגם בנו האדמו"ר האמצעי כותב בפר' יתרו בתורת חיים שיש מצווה של עיון והגיון בתורה כ"ש "והגית" בו יומם ולילה ומשמע שמקיים המצווה בהרהר בלבד.

ג] תירוץ הראשון והעיקרי לבאר שיטת בעל התניא

דהנה י"ל שגם הרב בעל התניא סובר דפסוק והגית בו יומם ולילה היינו בלב וכמ"ש ברש"י שם עה"פ, (וכ"מ לכאורה משו"ע הרב סי' פה עיי"ש), וכוונת בעל התניא הוא שלכא' יש סתירה בין תחילת הפסוק דלא ימוש מפיד, לבין סיפא דוהגית – בלב, וע"כ מפרש בעל התניא דבפיד היינו כשאפשר לו לומר כפה שאז הוי הדיבור לעיכובא, וכשאין יכול כפה אז הוי קיום המצוה ע"י

דאת"ל שוהגית היינו בהרהר מ"מ אין חכונה בפסוק למצוה בהרהר בפ"ע, אלא שיש להגות במה כמה שמוציא מפיו, וכפסק השו"ע הרב שבתושבע"פ מעכב ההבנה, ואין יוצא יד"ח אמירה כפה אא"כ מבין כמה מה שאומר, וזהו לא ימוש מפיד והגית כמה כמה שאתה מוציא מפיד, אבל למעשה אי אפשר לומר כן בשיטת בעל התניא בעצמו דכתוב ברוב המאמרים ובפרט בדברי בנו האדמו"ר האמצעי שמצוות והגית היא במחשבה דייקא, ומה שכתב במאמר אחד (תקסו עמ' שע) שמצוה שבדיבור של ת"ת נלמדת ממצוות והגית וכו', צ"ל דכוונתו מן הרישא של הפסוק דלא ימוש ולפיכך מוסיף המילה וכו', וקצת צ"ע בזה דאיך בכל מקום כתב דהגיון הוא לשון מחשבה, וע"כ דבמאמר הנ"ל כוונתו על כללות הפסוק ועיקר הלימוד הוא "מפיד" דלשיטתו משמעות הפסוק דכשיכול אזי ישנו חיוב לדבר וכשיש לו אונס מצוותו במחשבה].

ועוד צ"ע בשיטת בעל התניא, שהנה, אשכחן ב' מקומות בשו"ע הרב, שנראה משם שם"ל שיש מצוה אף בהרהר ללא דיבור, (א) באו"ח סי' א' ס"ו (מהדו"ת) כתב וז"ל אבל אסור להוציא דב"ת מפיו בידים מטונפות אבל להרהר בדב"ת מותר ואעפ"כ אין לו לדבר ולא אפי' להרהר (כהגהת הקונטרס השולחן שבציון סו שם) בדב"ת בעודו מושכב על מטתו גם אם נטל ידיו אלא יקום ויעמוד או ישב באימה שנאמר הכון לקראת אלקיך ישראל עכ"ל, ומשמע שיש בהרהר בדב"ת קיום מצוה שע"כ יש בזה דין דהכון לקראת אלקיך, (ב) בסי' פה ס"א

וי"ל ביאור פנימי בדרך זה, דהא דת"ת צריכה להיות בפה, היינו שבכח הפה אפשר לעלות אל שורש התורה שבכתר (כנ"ל שבמ"ת האיר אור הכתר כדאי מהאריז"ל בכוונת שבועות), שכידוע נעוץ סופן בתחילתן, והפה שבסוד ספי' המלכות יש בכוחו להעלות אל הכתר בבחי' יהוד דכתר מלכות, וזהו כשאפשר לו להוציא בפיו, כשהוא אנוס ואין יכול להוציא בפיו הרי כידוע מלקו"מ שהמניעה מעוררת הרצון והחשק ביותר, וע"י הרצון שמתעורר אצלו אז ביתר שאת יכול להעלות אל הארת הכתר אף ללא הדיבור, וכידוע שענין הרצון הוא בסוד ספי' הכתר, ואין להקשות מאי שנא לגבי ק"ש בסי' סב ותפילה בסי' סד ובהמ"ז סי' קפה דסבירא ליה לבעל התניא שבשאיין יכול לדבר אינו יוצא ידי חובת המצוה דשאיין התם שאין מקור בפסוקים המלמדים לאלו המצוות שיש בם מצוה במחשבה, אבל כאן בת"ת יש גילוי בפס' עצמו שבמקום אנוס של דיבור יכול לקיים במחשבה.

ועוד ביאור פנימי שיש לומר לפי דרך זה, שמצוות ולמדתם כוללת ב' אופנים דהעיון במח והדיבור בפה, עפ"י מה שידוע שגילוי דמ"ת היתה בגילוי הכתר (בכחי' כת"ר אותיות דעשרת הדיברות, ואכמ"ל), וכידוע הכתר כולל ב' חלקים חכמה ובינה, ובזה מתבאר שמצוות עיון התורה במח הוא כנגד דרגת החכמה שבתורה (והוא כולל גם בכי' הכתר כמבואר בדברי אדמו"ר האמצעי דלקמן דכשמעין מבטל

ההרהור בלב, ולכן מעתיק הרישא וסיפא דהפסוק, וכן מצינו כע"ז במדרש תהילים שהעתיקו הראשונים (והועתק גם בשו"ע הרב סי' פב) עה"פ אמרי האזינה ה' בינה הגיגי אמר דוד רבש"ע בשעה שאני יכול לדבר אמרי האזינה, ובשעה שאני יכול לדבר בינה הגיגי, וה"נ מחלקים הפסוק דלא ימוש מפיד והגית בו, דכשאפשר לו לא ימוש מפיד וכשא"א לו והגית בו.

ולדרך זה הרי כשאין יכול לדבר מקיים בהרהור התורה מצוות לימוד התורה בשלימות, ואף באופן שאין שום תוספת ידיעה בהרהור זה, ואף בא"א לו לדבר מחמת סתם חולשה או שנמצא מול ערוה שאסור לדבר וכדו' ג"כ מקיים המצוה דת"ת בהרהור.

ובדרך זה מיושב היטב הא דסי' א' וסי' פה, דהא בשני המקומות מיירי שאסור לו ללמוד בפה, בסי' א' משום דידיו שאינם נקיות, ובסי' פה משום דנמצא במבואות המטונפות, והלא לדרך זה כשא"א לו להוציא מפיו (מאיוה סיבה שהיא) מודה בעל התניא שמקיים המ"ע דת"ת בהרהור, ולכן בסי' א' יש ע"ז המצוה דהכון, ובסי' פה משמיע לנו החידוש שאסור אף להרהר בלבו במבואות המטונפות, שאיננו כמו ערוה שאסור בדיבור ומותר בהרהור, וע"ז קמ"ל שאף שנמצא עכשיו במקום האסור בדב"ת ובכח"ג חייב להגות במחשבה בתורה יומם ולילה, בכ"ז במבואות המטונפות אסור אף להרהור.

העמוק המגיע לעצם הרצון, ולכן יש ב' ענפים דא' למצוה אחת דולמדתם, במח ובפה, כנגד החכמה והבינה שבכתר, ועיין בלשון האדמו"ר האמצעי המובא כאן למטה שיוצא מדבריו חידוש גדול דבאמת יותר חשוב העיון מן הדיבור.

עצמו מכל וכל, ומצוות לימוד התורה שבפה היא כנגד דרגת הבינה שבתורה, שהבינה היא בסוד הדיבור, כמש"כ כמ"פ שהבינה שורש להדיבור, (דהיינו בבחינת אריך שהוא כתר שם הבינה היא במקום פה, והחכמה סתימאה והכתר הם בסוד העיון

ב. בענין הרהור בד"ת עפ"י פנימיות הנה ידוע מה שהאריך רבינו בעל התניא הן בספר התניא והן בעוד מקומות דצריך דווקא דיבור ולא די במחשבה, ולהבין הדברים עפ"י סודן ראה בספר תורת חיים לאדמו"ר האמצעי פר' יתרו דף רנו וז"ל: ובכ"ז יובן שרש ענין מצות ת"ת שהוא דיבור דווקא להיות שאין דיבור זה רק כעונה אחר הקורא כמ"ש תען כו' וידוע שהדיבור שע"פ השכל ורצון שרשו רק בחכ' שברצון שנק' ח"ס שהוא בחי' כתר שבחכ' דהיינו התפשטות הרצון שבא בבחירה בשכל כך ידבר או כך כו' (והוא דיבור דמע"ב שבחכ' ורצון המתפשט כו') אבל הדיבור שאינו תלוי ברצונו כלל רק לפי הקורא כנ"ל שרשו מגיע בפנימי' ומקור הרצון שלמעלה מהתפשטותו במידות שברצון ושכל כו' שנק' רעדכ"ר בחי' גלגלתא דא"א כו' וכמו שאמרו כל אשר דיבר ה' נעשה כו'. וכך הי' במ"ת עצמו ששמעו דיבור דאנכי שהוא בחי' הרצון הפשוט ועצמי טרם שבא להתחלקות קוין דחו"ב, וזהו עיקר קבלת התורה כנ"ל. וכך הוא ממש בדיבור בד"ת לדורות שהוא רק בחי' הביטול בתכלית לבעל הרצון שמלוש בדבר ה' שבמדבר כו' ולכך נק' מדבר (שלמעלה גם מבחי' מדבר דאדם כו') וזהו שרש מצות ת"ת גם עכשיו בד"ת שהוא דברי אשר שמתי בפיו כו'. וע"כ מי שתורתו אומנתו פטור מן התפלה שדיבור דתפלה הוא בכוונה ורעו"ד שמצד עצמו שנק' העלאת מ"ן ולפ"ע ההעלאה כן ערך ההמשכה בא' יהי רצון מלפניך כו', אבל דבר ה' שבתו' הרי מעצמו בא והדיבור דאדם אינו רק כלי שאינו לפ"ע ההעלאה כלל, וע"כ ממילא נכלל בזה כל ההעלאה מ"ן דתפלה ונק' חיי עולם כמו ביו"ד הדברות ממש שדבריו חיים וקיימים כו'. ולא שזהו דוקא בצדיקי' גדולים כרבא ורב יהודה דכולי תנויי בנוזיקין כו', אלא כל מי שיש בו בחי' הביטול הנ"ל קודם הלימוד שהוא כמו במ"ת מה להלן באימה כמו שאמר כל תלמיד כו' מלוש בד"ת שלו דבר ה' שביו"ד הדברות, ואפי' מי שאין לו יראה ואימה כלל כתשב"ר שאין יודעים מה שאומרים רק שמדברים דבר ה' שבמקרא הרי העולם מתקיים ע"י רק כשהוא הבל שאין בו חטא שמלוש בהבל קול ד"ת שלהם מבחי' דבר ה' שביו"ד הדברות ממש שדבריו חיים וקיימים כנ"ל וד"ל.

והנה עם כל הנ"ל יובן איך שבר"ח סיון שבאו למדבר סיני כמ"ש ביום הזה באו מדבר סיני שהוא הי' עיקר הכנה למ"ת להיות שהאיר אז בכנס"י בבחי' נקודה עכ"פ ומנקודה זאת נתפשטה מעט מעט עד יום הששי בחדש סיון שהוא זמן מ"ת, והיינו גם עכשיו בבחי' הביטול במציאות באימה ויראה בשעה שיושב אדם ללמוד ד"ת שהוא בחי' הנקודה הנ"ל שיוכל להתפשט אח"כ בשעה שעוסק בתורה לקבל בנפשו דבר ה' ממש שבי' הדברות כנ"ל וע"כ מברכים נותן התורה לשון הוה כו' כידיע וד"ל. אך הנה כ"ז לא יתכן רק במצות ת"ת שבדיבור דוקא כמ"ש ודברת בם כו', אבל מצות עיון והגיון שבתורה כמו והגית בו יומם ולילה כו' וכן ובתורתו יהגה יומם ולילה איך שייך בזה ענין הנ"ל בבחי'

ד] התמיהות בלשון השו"ע הרב בס' קפ"ה

בהן מדברי סופרים א"צ להרהר בלבו מן הדין כמו שלא הצריכו לבעל קרי להרהר בדברי תורה שהיה מותר להרהר כל היום בדברי תורה וכו' ונבאמת יש כמה דיוקים בדברי הרב, ובקיצור: (א) מנ"ל באמת שאין חייב בע"ק בהרהור תורה, (ב) מדוע לא חייבוהו באמת בהרהור תורה והלא דב"ת המה מדא' כמו קר"ש והו"ל לחכמים לחייבו בהרהור כמו קר"ש והעיקר לענינינו מה שמוכח בהדיא מדברי השו"ע הרב שהרהור בתורה לבע"ק אינו חיוב מדא', ואף שבע"ק א"א לו בדיבור בכ"ז מדא' אין חייב בהרהור.

והנה אשכחן בשו"ע הרב באו"ח (סי' קפה ס"ג) דבר חידוש שאולי ניתן להוכיח ממנו שיטתו בענין זה, וז"ל אם מחמת חולי או אונס אחר אינו יכול להוציא בשפתיו (ברהמ"ז) צריך להרהר בלבו כמו שהצריכו חכמים לבעל קרי קודם שביטלו תקנת עזרא אם אין לו מים לטבול שיהרהר בלבו ברהמ"ז דהיא מן התורה, אבל מי שהוא אנוס ואינו יכול להוציא בשפתיו שאר ברכות שהוא חייב

קבלת התורה שנגלה אור ה' דתורה כו'. והענין הוא דבאמת יש יתרון מעלה במצות עיון והגיון יותר ממצות הדיבור בדברי תורה שהרי במ"ת שכאשר שמעו דבר ה' אנכי כו' לא הי' בהם בחי' דיבור כלל וכלל כי הרי היו בתכלית הביטול במציאות עד שעל כל דיבור פרחו נשמתן כו' רק ששמעו בשמיעה בלבד, והיינו כמו השומע דבר המלך שהוגה בעיון המחשבה להטות אזנו היטב לכל אשר יגזור אומר כו' שיש בזה ענין ביטול במציאות הרבה יותר מדיבור שעונה אחר הקורא כו', כתלמיד ששומע מרבו שאין יכול לדבר ולהשיב לשואלו דבר ולא לדבר דברי הרב ששומע כי אידי דטריד למבלע כו'. וכך הוא מצות הגיון התורה שמקשר כל פנימי' כח מחשבתו וחכמתו באותיות התורה כמ"ש והגית בו כו' ובתורתו יהגה כו' שזהו בחי' ביטול עמוק בהעלם כח הרצון והמח' שא"א לבוא כלל בדיבור בפה כמו במ"ת ממש שלא הי' בהם הדיבור רק שמיעה כמ"ש נעשה ונשמע בביטול עצמי' לקבל דבר ה' ברצון העצמי כשומע דבר מלך כו' שזהו ביטול עצמיות הרצון ושכל לקבל רצון המלך כו'. ובזה יש יתרון מעלה למצות עיון והגיון דתורה על מצות הדיבור בד"ת שהדיבור בד"ת נמשך ממש לאמור לדורות וכמו תען לשוני כו', אבל העיון והגיון הוא מגיע בעצם הרצון והחכ' שביו"ד הדברות שלמעלה מהתגלות בדיבור רק ששמעו מבחי' הדיבור, וה"ז כדברים האלה עצמו שלמעלה מבחי' לאמור בדיבור למה שכבר אמור כו' והוא מדריג' משה שהי' כבד פה תושבע"פ וכבד לשון תושב"כ ועכ"ז אמר משה ידבר כו' וכן תורה צוה לנו משה בע"פ כו' וכן בכל פרשה ויאמר ה' אל משה לאמור לבנ"י כו' וכמ"ש במ"א בענין מי שם פה לאדם כו' (וזה"ש כ"א בתורת ה' חפצו כו' כי עבד אינש אדעת' דנפשי' קעבד להאיר שם הוי' דתורה בנפשו שזה בדיבור דוקא כנ"ל ואח"כ ובתורתו יהגה כו' במצות עיון שנק' תורתו ממש מטעם הנ"ל והיינו עוסק בתורה לשמה לשם התורה עצמה להאיר ממקורה כו'), עכ"ל. ועיין עוד כמה שכתב בזה הצ"צ בספר אור התורה פר' וישב בענין שר האופים ושר המשקים וצריך עוד עיון בזה.

אומר הרב בעל התניא דכיוון שקשה לו לא הצריכוהו, וממילא גם בכל ברכות דרבנן לא הצריכוהו, ורק בק"ש שהוא רק פסוק אחד ודבר קטן והוא מדאו' הצריכוהו בשביל השכר ודוק היטב.

ה) האם יש קיום מצוה דוהגית לחשו"ע
הרב כשאפשר לו בדיבור

ולפי זה נראה כי לא מצינו בשו"ע הרב בהל' ת"ת שיש מצוה בהרהור בתורה כשאפשר לו בדיבור לשיטת בעל התניא, אמנם נציין בזה דבר חידוש שמחדש כ"ק אדמו"ר מליובאוויטש זי"ע (בספר המאמרים מלוקט ח"ט עמוד ריא) שאפי' באופן שאפשר לו להוציא בפיו שאין יוצא יד"ח לשיטת בעל התניא מצוות ולמדתם אותם בהרהור בכ"ז מצוות "והגית" מקיים בהרהור זה (ומשמע מדבריו דאף בהרהור סתם ללא עיון), ומדייק זאת דאל"כ היה לו לכתוב בסתם "אינו יוצא בלימוד זה יד"ח מצוות תלמוד תורה", עיי"ש, וכ"מ בשיטת חשו"ע הרב בשו"ת קרן לדוד סי' יא.

אך באמת דבריהם לכאו' צ"ע, דהלא לבעל התניא הפסוק דלא ימוש וכו' הוא המפרש למצוה דאו' דולמדתם, ואם היה ס"ל לתניא כדבריהם שמקיימים מצוות והגית אף בהרהור, א"כ מדוע פוסק בכלל בעל התניא שולמדתם הוא מ"ע שבדיבור, והו"ל לפרש כמו האבן עזרא הנ"ל שכותב דמצוות ודברת בם הוא בפה ובלב, והו"ל לתניא לכתוב שמ"ע דולמדתם הוא מ"ע שבפה ובלב וכדאי' בפסוק לא ימוש והגית וכו', ולא הו"ל לחדש שולמדתם הוא מ"ע שבדיבור

ולכאו' זה צ"ע דאיך חייב הבע"ק מדאו' במצוה דולמדתם בהרהור כדי לקיים מצוות ידיעת התורה, דהלא מחויב הבע"ק מדאו' בהרהור משום שא"א לו עכשיו בדיבור והיכן מצינו שיפטררוהו רבנן מזה, דהלא לא מצינו בש"ס רק שאסרו על הבע"ק הדיבור בתורה, אך בהרהור לא אסרו, (וכדאי' בגמ' כ"ע"ב הטעם ע"ז כדאשכחן בסיני) ואי נימא דכל היכי שא"א לאדם לעסוק בתורה בדיבור, מחויב מדאו' בהרהור, א"כ כיון דלא אשכחן שעקרו ממנו חז"ל לגמרי מצוות ת"ת, אלא רק אסרוהו בדיבור בתורה, נשאר מחויב מדאו' בהרהור וי"ל דכיוון דלשיטת בעל התניא מצוות ת"ת היא בדיבור ורק כשאי אפשר לו אזי המצווה היא במחשבה, וכיוון שפטררוהו רבנן לבעל קרי בד"ת ויש בכח חכמים לעקור מצווה מן התורה בשב ואל תעשה, הרי רבנן עקרו הדבר מבעל קרי שאין חייב לדבר בד"ת וממילא אין חייב להרהר בד"ת שהיא מצווה אחת ואין להפריד ביניהם, שהמצווה היא שכשיכול חייב לדבר ואם פטררוהו כשאנו יכול לדבר הרי כבר אין חיוב גם במחשבה, וראיה לכך מצינו בהל' ת"ב (עיון כה"ח סי' תקנד) שאם אינו רוצה ללמוד כלל רשאי ולא אמרינן דכיוון שמותר לקרא באיוב וכו' אין רשאי להיפטר מד"ת (ע"ש), והיינו שחז"ל ביטלו מצוות ת"ת בכללות ואע"פ שיכול ללמוד באיזה אופן אינו חייב, דאם בטלו החיוב בטלו הכל.

ולפיכך גם כאן ענין להרהר בד"ת לקבל שכר כמו בק"ש, וע"ז

דלימוד התורה דולמדתם ס"ל לבעל התניא שהוא בדיבור דווקא, (או מקרא לדבר בם כמו שמביא בעל התניא בכמה מאמרים או מקרא דלמען תהיה תורת ה' בפיד כמש"כ בעל התניא בא' ממאמריו מקור זה, ומביא קרא דלא ימוש רק להוכיח שהיא מצוה חיובית ולא קיומית וכנ"ל).

ואמנם ודאי שכשאפשר לו חייב להוציא בפיו ואין יוצא בהרהור לבד, דהא קרא קאמר לא ימוש מפיד דווקא, אלא בע"כ דבהרהור תורה מקיים ג"כ מצוה דאו' דוהגית משמע על הרהור הלב (וכמו שמשמע מס' א' ומס' פה כנ"ל שיש מצוה גם בהרהור), אלא צ"ל דקרא דוהגית מגלה שיש מצוה נוספת בהרהור והוא מצוה דושמתם שמנאות הבה"ג והיראים על הרהור הלב (או מצוה דושנתם שכתב תלמיד בעל התניא שמקיימים במח כנ"ל), וא"כ מתחלק הפסוק דלא ימוש והגית לב' מצוות, דלא ימוש קאי לפרש מצוה דאו' דולמדתם, והגית מפרש מצוה אחרת דושמתם הנ"ל, ובזה מדגיש בעל התניא שכשאפשר לו לדבר בד"ת מחויב בולמדתם שהיא מצוה שבדיבור, ואם לאו אין יוצא יד"ח ולמדתם, אך בזה מקיים מצוה אחרת הנלמדת מוהגית (המפרשת למצוה דושמתם או ושנתם כנ"ל).

ואמנם לדרך זה עולה כהוגן סי' א' וסי' פ' ללא שום דוחק, שאמנם בכל אופן יש לבעל התניא ג"כ מצוה גמורה להרהר בתורה יומם ולילה, ולכן יש דין היכון בכל הרהור בתורה, ויש הו"א להתיר ההרהור בתורה במבואות המטונפות, ואולי המשמעות דסי' א' וסי'

ולפסוק דכל היכא שאפשר לו להוציא בפיו אין יוצא יד"ח ולמדתם, אלא ודאי לבעל התניא פי' דוהגית הוא כדפירשנו לעיל דכשיכול צריך לקיים הפס' "מפיד" וכשלא יכול אזי המצווה היא "והגית".

ולכא למימר לשיטת הרב בעל התניא דילפינן מוהגית מצוה חדשה מדברי קבלה על הרהור, וכשיטות האחרונים שבשד"ח הנ"ל שוהגית הוא מ"ע מדברי קבלה, דהא בעל התניא לא ס"ל כן, אלא ס"ל דפסוק זה הוא פי' הפסוק דולמדתם דאו', ואינו מצוה חדשה מדברי קבלה, (וגם חייב דקביעת עיתים דילפינן מפסוק זה הרי הוא מדאו' לבעל התניא והגר"א דס"ל דוהגית מפרש החיוב דאו').

[ולדחות] הדיוק הנ"ל דאדמו"ר מליובאוויטש מדוע מדגיש בעל התניא שאין יוצא יד"ח ולמדתם, י"ל: א) להדגיש שאין יצא יד"ח המצוה מדאו', והיינו שקרא דלא ימוש מפרש המצוה דאו' (דלא תימא שאין יוצא רק יד"ח הפסוק דלא ימוש לבד), ב) שאולי בעל התניא ג"כ מודה לבה"ג והיראים שמקיים בהרהור תורה מ"ע דושמתם את דברי אלה על לבבכם, ולכן מדגיש שאין יוצא יד"ח מ"ע דולמדתם, שהיא מצוה שבדיבור, וכמש"כ גם היראים כנ"ל שמ"ע דולמדתם היא מ"ע שבדיבור.

וליישב שיטת אדמו"ר מליובאוויטש והקרן לדוד הנ"ל י"ל שס"ל שזה ודאי דפסוק דלא ימוש והגית הוא פי' למצוות דאו', וכמו שהבאנו לעיל מהרמב"ן בספר המצוות שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה, וכל צווי שבנ"ך הוא פי' למצוה דאו', אלא שמצוה

פ' היה המקור לחידוש של הקרן לדוד והאדמו"ר מליובאוויטש זיע"א.

ויש לומר עוד לשיטתם דכשיכול חייב להוציא בפיו וכשלא יכול מספיקה המחשבה, והרי כל בדיעבד בשעת הדחק דמי וכיוון שלמעשה עבר ורק חשב נחשב בדיעבד ובשעת הדחק ומקיים המצווה במחשבה אע"פ שלכתחילה חייב לדבר.

והעיקר נראה לעניות דעתי כהמחלך הזה המתריץ כל התמיהות, אך אעפ"כ הבאתי עוד אופנים ששמעתי מת"ח אחרים שג"כ עסקו בסוגיא זו ולא הסכמתי לדבריהם מחמת שלפי מהלכם נשארו קושיות רבות, אך לא מנעתי מלכותבם, דאולי יוכל מאן דהו לתרץ שיטתם.

י.

דרך ב' בשיטת השו"ע הרב

שמעתי בזה מכמה ת"ח עוד דרכים לפרש דברי בעה"ת ואע"פ שיש לי כמה קושיות במהלכם הינחתים כאן והבוחר יבחר.

והנה יש מי שרצה לומר דרך מהודשת ביותר בשיטת השו"ע הרב, שס"ל שכשאין יכול להוציא דב"ת בפיו (מאיוה סיבה שהיא, בין מחמת צורך עיון התורה, בין מחמת חולשה, בין מחמת שנמצא מול ערוה שאסור בדיבור וכדו') הרי פטור לגמרי ממצ"ע דאו' דלימוד התורה, דמ"ע דת"ת היא מ"ע שבדיבור דווקא וכשאין יכול לדבר אין חיוב המצוה דולמדתם.

ואף שולמדתם כולל גם מצוות ידיעת התורה, הרי י"ל בשיטת בעל התניא דבידיעת התורה לא מצינו החיוב דלא ימוש מלחוסוף ידיעות בכל רגע, אלא צריך לדאוג שבמשך כל ימי חייו יזכה לקיים מצוות ידיעת התורה שיש לה שיעור מסוים לשיטת בעל התניא, (וכמ"ש השו"ע הרב שיכול האדם לשער בנפשו האם יכול לקיים במשך ימי חייו המצוה ידיעת התורה, ואז חייב לקבוע עצמו ללימוד התורה אף שיצטרך לדחוק עצמו בעוני וצער, ואם משער בנפשו לפי טבעו שלא יוכל במשך כל ימי חייו לקיים מ"ע ידיעת התורה יכול להתעסק במשא ומתן להתעשר לפרנס ת"ח מכספו, ולכאו' לפ"ז הרי אם משער בנפשו שעי"י הפסקה של עכשיו בלימוד התורה בפה (מחמת החולשה וכו') לא יפסיד מקיום מצוות שיעור ידיעה"ת שמסוגל להגיע אליה בימי חייו (שיש לה שיעור כנ"ל) הרי אין עליו חיוב מדאו' להגות במחשבה בד"ת.

ובזה פירש דברי השו"ע הרב שכל שאפשר לו להוציא בפיו ואין מוציא אין יוצא ידי חובת ולמדתם, והדיוק דמכלל אין אתה שומע לאו לפי זה הוא שכשאי אפשר לו להוציא מפיו אין בכלל חובת ולמדתם וכנ"ל, דמצד חובת הידיעה הרי לא מצינו חובת דלא ימוש מלחוסוף ידיעה בכל רגע, וחייב הלימוד דלא ימוש הוא רק בפיו, ולפי זה הרי גם המשך הפסוק דוהגית היינו בפה, (וכמ"ש לעיל בשם הרבה אחרונים).

ובדרך זה אין הסבר נכון לס"א א' וס"י פה הנ"ל נאלא נצטרך לדחוק לדרך זה דשייך מצוות חכון על הרהור בד"ת

חלק מקיום המ"ע דת"ת, ולכן כל שאי אפשר לו להוציא מפיו בשעת העיון מקיים המ"ע דאו' ללא הדיבור, וזה כוונת דבריו בסיפא וכל שאפשר לו וכו' היינו לאפוקי מי שא"א לו זאת מחמת העיון שפתח בו בתחילת דבריו, משא"כ בא"א לו להוציא בפיו מחמת אונס אחר אין יוצא מדאו' במצוות דולמדתם בהרהור, דולמדתם קאי אדיבור ועל העיון הנצרך להבין מה שמוציא בפיו, אך כשא"א לו לדבר אין מחויב מדאו' לא בעיון ולא בהרהור (שהעיון הוא חלק הנמפל לעיקר המצוה דדיבור לעיון להבין מה שלומד בפיו, וכשאין עיקר המצוה לא מצינו בתורה שתחייב העיון לבד).

וילדרך זה הרי אף שכתב בעל התניא במאמר תקס"ז שנכלל במצוות דולמדתם מצוה ידיעת התורה במח ובהרהור, הכוונה דבכל ידיעה שיש לו במוחו יש לו מצוה ידיעת התורה, אך מצוות החיובית דולמדתם הוא על הלימוד בפה דווקא, וצריך להגיע לידע כל התורה במוחו דוקא ע"י שילמד הדב"ת בפיו (ולמשל מצוות מילה שחייב המצוה הוא על הפעולה דכריתת המילה ביום השמיני, ואח"כ מקיים האדם מצוות דמילה כל ימי חייו בזה שנושא המילה עליו, ה"נ חייב דולמדתם הוא על הלימוד בפה ועי"ז בא לקיים מצוה הגדולה ידיעת התורה בכל תוספת ידיעה שנכנס לו במח ע"י הלימוד שלמד, וחייב ידיעת התורה היינו החייב ללמוד עד שיבא לשלימות השיעור ידיעת התורה ודו"ק).

וילדרך זה פי' הפסוק דלא ימוש מפיד והגית וכו', הוא שיהגה בעיון להבין הלימוד שלומד בפיו, ושניהם

אף אם אין מקיים בזה הגברא מ"ע דת"ת משום כבוד החפצא דהתורה, וכמו שאסור להרהר במבואות המטונפות בדב"ת אף אם יכוין להדיא שלא לשם מצוות ת"ת, דהאיסור אינו מחמת קיום המצוה דהגברא, אלא משום החפצא דקדושת התורה, וכמו שאסור להכניס ספרי קודש למקום מטונף, וכן סי' פה נצטרך לדחוק דמש"כ "אפילו בדב"ת שצריך להגות בה יומם ולילה" לא קאי על המילים הסמוכות דאפי' להרהר בלבו אסור, אלא הם ב' חידושים א' שאסור אף להרהר בלבו הקר"ש שהתחיל בה, ב' וכן אסור ללמוד תורה במבואות המטונפות אפי' שמחויב להגות בתורה (היינו בדיבור) יומם ולילה, וכ"ז דוחק).

והנה דרך זו מחודשת ביותר, ולא היינו כותבים אותה אלא משום שבדרך זה מתיישב דברי השו"ע הרב שבס"ג קפה בפשטות יותר שכותב שם בס"ג שלא הצריכוהו לבעל קרי להרהר בד"ת שלפי מהלך זה הוא באמת פטור מת"ת מדאו' כיון שאין יכול לדבר בפיו ודו"ק.

יא.

דרך ג' בביאור שיטת שו"ע הרב

ויש שרוצים לומר עוד דלשו"ע הרב מצוות ת"ת דולמדתם הוא מ"ע שבדיבור דווקא, אלא דהמעיון בתורה ע"מ להבין הדב"ת שלומד בפיו הוא חלק בלתי נפרד ממצוות ת"ת דאו', (ואף שבתורה שבכתב ס"ל שאף ללא הכנה מקיים מצוה בכ"ז ודאי שרצון ה' שיבין האדם מה שלומד), ולכן העיון בשעת הלימוד הוי

(הלימוד בפה והעיון אחר הלימוד בפה להבין מה שלומד) בכלל המ"ע דא' דולמדתם.

ומצינו אסמכתא לדרך זה בספר תורת חיים להאדמו"ר האמצעי זי"ע (בנו של בעל התניא זי"ע) בפר' יתרו (עמ' ערב) עיי"ש בארוכה שמחלק ג"כ בין ב' דרגות (תורה, א) להאיר שם הויה תורה בנפשו בכח' כי אם בתורת הויה הפצו וזה בדיבור דווקא, ב) מצוות העיון בתורה שמגיע בעצם הרצון והחכמה שבעשרת הדברות בביטול העצמיות שבזה נהיה התורה תורתו כדברי חז"ל עה"פ ובתורתו יהגה יומם ולילה, ומשמע מדברי אדמו"ר האמצעי שם שהסדר בזה קודם ללמוד בפה, וזהו בתורת ה' הפצו, ואח"כ לעיון להבין העומק במה שלמד, וזהו ובתורתו יהגה יומם ולילה, והיינו כדרך זה, נומלשון אדמו"ר האמצעי נראה שהביאור הפנימי שבענין זה הוא עפ"י הידוע שז"א אחד בעתיקא, ובלשון הרש"ש שז"א הוא א"ם, ואכמ"ל פנימיות הענין, אלא שלענינינו ע"י הדיבור מאיר שם הויה בנפשו וזה בחי' הדביקות בז"א שנקרא בשם הויה, וע"י העיון בביטול העצמיות נוגע בעצם הרצון העליון שבבחי' העליה להכתר (בדרך הבינה העולה לאריך) שבבחי' הדביקות בא"ם שזוכים אליה בהקדמת הדביקות בז"א שע"י הדיבור, ואכמ"ל].

ובדרך זה יש גם ליישב הא דבסי' פה, ששם משמיע חידוש דאף שמחויב האדם מדא' להגות בתורה יומם ולילה, והיינו לעיון בתורה שלומד תמיד יומם ולילה, והוי העיון חלק מהמצוה, וע"כ קמ"ל חידוש שאף בבח"ג

לא יעיין כשעובר במבואות המטונפות במה שלמד עתה, אף שהוא מחויב מדא' להגות בה בעיון יומם ולילה.

ובסי' קפה דמיירי בבעל קרי שאסרוהו חז"ל בדיבור הרי כיון שפטור עכשיו מלימוד התורה בפה שהוא עיקר המצוה אין עליו גם חלק העיון, שהוא העיון להבין מה שמוציא מפיו (ושאני מהנכנס למבואות המטונפות לרגע שהיה הו"א שמחויב בעיון ששם העיון הוא חלק מהדב"ת שמחויב בה משא"כ בבע"ק שפטור מדב"ת בפה ה"נ נפטר מעיון).

אלא דלכא' הו"ל לרבנן לחייבו להרהר בתורה כמו שחייבוהו חכמים להרהר בקר"ש, אף שאין יוצא בהרהור זה יד"ח קר"ש ובכ"ז כיון שקר"ש הוא חיוב מדא' חייבוהו חכמים להרהר בקר"ש וה"נ לכא' הו"ל לחייבו להרהר בדב"ת שגם לימוד התורה הוא מ"ע מדא', אלא שבזה ס"ל לבעל התניא שלא מצינו בשום מקום בחז"ל שיתקנו חיוב הרהור בתורה לבע"ק ואין לנו לחדש חיוב הרהור ללא מקור, והטעם באמת שלא חייבוהו חז"ל להרהר בדב"ת כמו שחייבוהו להרהר בקר"ש, י"ל בפשיטות דהא במצוות לימוד התורה כל המצוה היא רק כשיש לו זמן פנוי, וכשאיין לו זמן ללמוד אין הפטור בבחי' אונס רחמנא פטריה, אלא בבחי' שאין בכלל אז החיוב דתורה, (ולמשל מי שצריך להפסיק מתורה למצוה שא"א לעשותה ע"י אחרים אין הכוונה שנפטר באונס ממ"ע דתורה אלא שאין מחוייב אז כלל בת"ת), ולכן בבע"ק שנאנס ע"י רבנן שאסרוהו בלימוד אין

כשא"א לו להוציא מפיו הוא חלק שאינו נפרד ממצוה דאו' דת"ת, נאך השיטות שכתבו שיש בהרהור תורה מ"ע מה"ת, אין משמע לפרש דבריהם רק על העיון בשעת הלימוד, אלא סתמות דבריהם משמע שס"ל שבכל הרהור בתורה מקיים מ"ע מה"ת, כמש"כ השאג"א והיעב"ץ והחות יאיר שלא אשכחן בלימוד התורה חיוב דיבור, והרהור ודיבור שוים הן, (ופליגי על שו"ע הרב, וכן מהרא"ם והב"ח) משמע שבכל מחשבה בתורה מקיימים מצוות ושמתם).

יב.

דרך ד' בביאור שיטת שו"ע הרב

עפ"י מש"כ השו"ע הרב בפ"ד ס"ו לגבי חסידים הראשונים וז"ל "וקיימו ידיעת התורה וכו' שידיעת כל התורה למי שאפשר לו היא מ"ע של תורה וכו' רק שמצוות ת"ת היא והגית בו יומם ולילה עיי"ש באריכות, ומבואר מדבריו שמצוות ת"ת דולמדתם כוללת ב' חיובים, א) ידיעת התורה הנלמדת מולמדתם ושמרתם כמש"כ בפ"א ה"ב, ב) לימוד התורה בפה יומם ולילה שילפינן מוהגית בו יומם ולילה לפרש המ"ע דולמדתם שיש חיוב לימוד התורה יומם ולילה, (וכן הוא בארוכה בקונטרס אחרון פ"ג ה"א (ד"ה והנה) חילוק זה שבין מצוות ידיעת התורה כולה למצוות והגית בו יומם ולילה וכו').

וכידוע שבעל התניא מחדש כמה חידושים לדינא מחלוקה זו דהמצוה לב' חלקים, כגון שרק מצוות

עליו עכשיו כלל החיוב דת"ת מדאו' משא"כ בקר"ש שמחויב בה אלא שהוא אנוס תקנו שיהרהר.

אך הא דסי' א' הרי לדרך זה צריך לומר בדוחק דמייירי במהרהר על ממתו באופן של עיון (כגון שמעיין כמה שלמד אתמול), וכיון שהגברא באמת מחויב בלימוד התורה בדיבור אלא שיש לו הפרעה חיצונית שאין ידיו נקיות הרי כשמעיין בתורה (שהוא חלק ממצוות ת"ת) מקיים המ"ע דת"ת (ולכן יש בזה ההלכה דהכונן), משא"כ בע"ק שכל הגברא לא חוי עתה לקיום המ"ע דת"ת בפה שחלה טומאה על כל גופו האוסרתו בד"ת (ואינה כלכלוך חיצוני שעל ידיו) אין עליו אף החיוב דעיון, ועו"ל דגם בע"ק באמת אם יעיין בתורה יקיים מצוה וכמו מי שאין ידיו נקיות, אלא שאין מצוי שיהא האדם יכול לעיין ללא דיבור, ואם יכול הבע"ק לעיין במה שלמד מקודם הטומאה הרי יתכן דאח"כ דמחויב לעיין שלא לבטל תורה, אלא דהשו"ע הרב לא מזכיר זה דאי"ז מצוי, וגם אי"ז נוגע להלכה למעשה לדידן דבטלה לתקנת עזרא, ורק בסי' א' שנוגע למעשה לדידן במי שרוצה לעיין על ממתו מזכיר השו"ע הרב דאסור מפני הכונן.

ויש להוסיף בדרך אפשר חידוש לדרך זה, שאולי י"ל שכל אלו שכתבו שהרהור לאו כדיבור דמי ואין יוצא יד"ח ת"ת בהרהור, כוונתם על הרהור סתם שאינו בבחי' העיון בשעת הלימוד, שזהו סתם לשון הרהור, אך גם הם מודים להשו"ע הרב שעיון שבשעת הלימוד

יעקב ורעק"א המובאים לעיל שם"ל שמושננתם ילפי' חויב דיבור.

והנה בין מצוות ידיעת התורה שבהרהור ובין מצוות לימוד התורה שבדיבור שניהם ילפינן מקרא אחד דולמדתם אותם ושמרתם לעשותם שהיא המצוה של ת"ת, אלא שיש במצוה זו ב' החלקים הנ"ל של הידיעה במח והלימוד בפה, (והיינו שיש ב' פירושים בתיבת ולמדתם, א) על מצוות הידיעה ובזה הפי' דולמדתם שתכניסו במח שלכם את ידיעת הלימוד, ב) צורת קיום המצוה, והיינו שילפינן פי' המצוה שכשאפשר לו הרי יש להגיע לתכלית המצוה דהידיעה ע"י לימוד יומם ולילה בפה, ובזה מתפרש ולמדתם בתור פעולת מצוות הלימוד (שזה רק בפה), ובזה אתא שפיר שכשאפשר לו לדבר הרי הוא מחויב במצוות לימוד התורה בפה, וכשעוסק בעיון התורה להבין דבר מתוך דבר ואין יכול להוציא בפיו הרי מקיים בזה ג"כ מצוות דולמדתם מצד מצוות ידיעת התורה שעוסק בה, שג"כ נכללת במצוות דולמדתם.

ובדרך זה היה מדויק היטב מה שמדגיש בעל התניא אא"כ בשעת עיון "להבין דבר מתוך דבר", שבזה דייקא מקיים מצוות ידיעת התורה, אך בהמשך דבריו נראה שבכל היכי שא"א להוציא בשפתיו מקיים המצוה, וי"ל שהמשך דבריו הכוונה ג"כ להיכי דא"א להוציא בפיו מחמת העיון (ולא מחמת חולשה וכדו') ומקיים בעיון מצוות ידיעת התורה).

ידיעת התורה שקולה כנגד כולן, משא"כ מצוות לימוד התורה גדולה כשלעצמה מכל מצוה אחרת בתורה אך אינה שקולה כנגד כולם (כמש"כ בפ"ד ה"ב-ג), וכן שמצוות ידיעת התורה אינה נדחית לגמרי אפי' מפני מצוה שא"א לעשות ע"י אחרים, כמו שפי' בזה הא דבן עזאי לא נשא אשה וכו', וכן שמצוות הדביקות גדולה ממצוות ת"ת אך לא ממצוות ידיעת התורה (כמש"כ בפ"ד ה"ו הנ"ל לגבי חסידים הראשונים), וכן שמצוות ידיעת התורה יש לה שיעור מסויים (דפי' התרי"ג מצוות והלכותיהן וכו') ואח"כ ממשיך החיוב דלימוד התורה יומם ולילה, כמ"ש בארוכה בקו"א הנ"ל, ואכמ"ל).

והנה לגבי מצוות ידיעת התורה הרי לכאור' י"ל שכיון שהתכלית שתהא ידיעת התורה במוחו מה נפ"מ אם הגיע לזה בדיבור או בהרהור, ואמנם כן נראה להדיא מלשון אדה"ז במאמרי תקס"ז עמוד שנט דלענין מצוות ידיעת התורה "סגי במחשבה והרהור לבד רק שיחקק בזכרון מוחו ולבו וע"ז נאמר והגית בו יומם ולילה בהגיון כו'", אלא שיש "מדרגה הב' בתורה שאינו בשביל ידיעה כו' אלא מצוה לקרוא בדיבור דוקא כל התורה כולה מקרא משנה וכו' וע"ז נאמר לא ימוש ספר התורה הזה מפריך כו'", וכ"כ בספר שערי עבודה לתלמיד המובהק של בעל התניא הרה"ק ר"א מסטראשלע זי"ע שפסוק דושננתם (שמיניה למדו חז"ל שיהיו דב"ת משוננים אצל האדם, שיש שפירשו שזהו המקור למצוות ידיעת התורה) הרי היא מצוה שבמה, דלא כשב

נדחית אפילו למצוה שא"א לקיים ע"י אחרים) וע"כ היה מקום לומר לדרך זה, דגם השו"ע הרב מודה להנהגת הגר"א שבעליות אליהו הנ"ל, שכשצריך לחזור על הרבה דפי גמ' לקיים מצוות ידיעת התורה שלא תישכח התורה ממנו, ואין יכול לחזור על הכל במהירות כ"כ אלא בהרהור, הרי דוחה מצוות ידיעת התורה למצוות לימוד התורה, ועוד י"ל לדרך זה, שבכח"ג מודה גם בעל התניא שמקיים אף מצוות ת"ת בהרהור, שכמו לגבי העיון אמרינן שמקיים המצוה דולמדתם בעיון משום שמקיים בזה מצוות ידיעת התורה, ה"נ י"ל לגבי החזרה במהירות, שמקיים בזה ידיעת התורה ויוצא יד"ח ולמדתם אף ללא דיבור, וגם זה נכלל במה שמדגיש בעל התניא וכל שאפשר לו להוציא בשפתיו וכו', משא"כ כשנצרך לחזרה במהירות כזאת נחשב כא"א להוציא בשפתיו.

אמנם צ"ע על דרך זה דהו"ל לפרש דמיירי במעיין לקיים מצוות ידיעת התורה, וכן הו"ל לפרש שא"א להוציא בפיו משום שעוסק לקיים מצוות ידיעת התורה, ופשטות סתמות לשונו משמע שכל שא"א לו להוציא בפיו מאיזה עיון שיהיה מקיים המצוה ללא דיבור, וזה צ"ב כנ"ל.

ועוד אין מיושב לדרך זה ב' המקומות דסי' א' וסי' פ"ה שמשמע מהם שמקיים בסתם הרהור בתורה המצוה דת"ת (ובדוחק נצטרך לומר לדרך זו דמיירי דווקא בהרהור שמוסיף ידיעת התורה).

ולפי דרך זה יוצא חומרא שכשמהרהר בתורה באופן שאין מקיים בזה מצוות ידיעת התורה, וכגון במהרהר בדבר שכבר יודע היטב ללא שום תוספת חידוש, (אמנם י"ל שגם בזה מקיים מצוות ידיעת התורה שמחזק זכירת הענין ליותר זמן ע"י שמעיין בה שוב, וכן מיתוסף ידיעה בעמקות הדבר בפנימיות נפשו וצ"ע). או שחזור במחשבתו פעמים רבות פסוק שאין לו בה שום תוספת ידיעה כגון ואחות לומן תמנע, בזה לא יצא יד"ח ולמדתם, אף כשלא אפשר לו לומר בדיבור, דאין בזה קיום מצוות ידיעת התורה ולא חלק הלימוד בפה, וכן י"ל דוגמא נוספת במהרהר בלשון תושב"כ ללא הבנה, דנראה דאין מקיים בזה מצוות ידיעת התורה, שאף שבתוב"כ א"צ הבנה ככ"ז נראה שזה רק כשמוציא מפיו שבוה מקיים מצוות לימוד התורה, אך מצוות ידיעה לכא' שייך רק כשמבין מה שלומד, וא"כ במהרהר ללא הבנה בתושב"כ לדרך זה אין בזה מצוה כלל, ובפרט למה שמשמע בכ"מ דשיטת בעל התניא דמצוות ידיעת התורה הוא רק בדברים שנוגעים לפי' והלכות דתרי"ג מצוות, ולא בשאר פרטי התורה (ואכמ"ל) א"כ יש נפ"מ במהרהר בכל דבר שאינו פי' דתרי"ג מצוות, וצ"ע בכ"ז.

ומובן גם ההסבר דכשצריך לעיין ולהוסיף בידיעת התורה פטור ממצוות לימוד התורה בפה, שהא מצוות ידיעת התורה גבוהה הרבה ממצוות לימוד התורה וכמ"ש לעיל ששיטת בעל התניא שדווקא מצוות ידיעת התורה שקולה כנגד כולם, (ומצוות ידיעת התורה אין

יג.

אם יש ענין לדבר בזמן עיון לפי רבינו בעל התניא

עיון בדברי רבינו האדמו"ר האמצעי המובא לעיל שכתב וזה לשונו: **והענין הוא דבאמת יש יתרון מעלה במצוות עיון והגיון יותר ממצוות הדיבור** דדברי תורה שהרי במ"ת שכאשר שמעו דבר ה' אנכי כו' לא היתה בהם בחינת דיבור כלל וכלל כי הרי היו בתכלית הביטול במציאות עד שעל כל דיבור פרחה נשמתן כו' רק ששמעו בשמיעה בלבד, והיינו כמו השומע דבר המלך שהוגה בעיון המחשבה לחטות אצלו היטב לכל אשר יגזור אומר כו' שיש בזה ענין ביטול במציאות הרבה יותר מדיבור שעונה אחר הקורא כו', כתלמיד ששומע מרבו שאין יכול לדבר ולהשיב לשואלו דבר ולא לדבר דברי הרב ששומע כי אידי דטריד למבלע כו'. וכך הוא מצוות הגיון התורה שמקשר כל פנימי' כח מחשבתו וחכמתו באותיות התורה כמ"ש והגית בו כו' ובתורתו יהגה כו' שזהו בחי' ביטול עמוק בהעלם כח הרצון והמח' שאי אפשר לבוא כלל בדיבור כפה כמו במ"ת ממש שלא היה בהם הדיבור רק שמיעה כמ"ש נעשה ונשמע בביטול עצמיות לקבל דבר ה' ברצון העצמי כשומע דבר מלך כו' שזהו ביטול עצמיות הרצון ושכל לקבל רצון המלך כו'. ובה יש יתרון מעלה למצוות עיון והגיון דתורה על מצוות הדיבור בד"ת שהדיבור בד"ת

נמשך ממש לאמור לדורות וכמו תען לשוני כו', אבל העיון והגיון הוא מגיע בעצם הרצון והחכ' שביו"ד הדברות שלמעלה מהתגלות בדיבור רק ששמעו מבחינת הדיבור, וה"ז כדברים האלה עצמו שלמעלה מבחי' לאמור בדיבור למה שכבר אמור כו' והוא מדריגת משה שהיה כבד פה – תורה שבע"פ וכבד לשון – תושב"כ ועכ"ז אמר משה ידבר כו' וכן תורה צוה לנו משה בע"פ כו' וכן בכל פרשה ויאמר ה' אל משה לאמור לבנ"י כו' וכמ"ש במ"א בענין מי שם פה לאדם כו' (ווי"ש כ"א בתורת ה' חפצו כו' כי עבד אינש אדעת' דנפשי קעביד להאיר שם הוי' דתורה בנפשו שזה בדיבור דוקא כנ"ל ואח"כ ובתורתו יהגה כו' במצוות עיון שנק' תורתו ממש מטעם הנ"ל והיינו עוסק בתורה לשמה לשם התורה עצמה להאיר ממקורה כו'), עכ"ל.

והנה נראה לפי דבריו שאין ענין כלל לדבר בזמן עיון הלימוד ואדרבה עיקר מצוות עיון שיגיע למידת ביטול שכזה שלא יוכל לדבר כלל, ובפשוט שלא יהיה בזה החשש של שיכחה, דאיתא במס' ערובין (נ"ד ע"א) דדוקא ע"י לימוד כפה זוכה לזכירת התורה, דאיתא שם "אמר רב אמי מאי דכתיב כי נעים כי תשמרם בבטנך יכוננו יחדיו על שפתיך אימתי דברי תורה נעימים בזמן שתשמרם בבטנך ואימתי תשמרם בבטנך בזמן שיכנו יחדו על שפתיך רבי זירא אמר מהכא שמחה לאיש במענה פיו ודבר בעתו מה טוב אימתי שמחה לאיש בזמן שמענה בפיו

ונפסק בחל' ת"ת לבעל התניא פ"ד ס"ט
שהקורא בלחש במהירה הוא
שוכח שנאמר ערוכה בכל וכו' עכ"ל,
והרי כתב שדוקא בקריאה בלחש הוא
שוכח אך בעיון אין צריך דיבור ואז
אדרבה אין לדבר ופשוט שלא שייך בו
קללה ואדרבה זוכה לזכרון שאז היא
ערוכה בכל רמ"ח איבריו.

ואולי ענין זה הוא ברכה שזוכים לה ע"י
שמקיימים זה ענין הדיבור בזמן
שאינו מעיין דאז קורא בקול ובזכות זה
זוכה לזיכרון גם לתלמודו שלומד בעיון
ובלחש (ועצם החידוש של אדמו"ר האמצעי
שבזמן מ"ת היו כלל ישראל בלחש ולא היו
מדברים הוא כנגד שיטת ר' צדוק הכהן בספרו
צדקת הצדיק דבשעת מ"ת דיברו ישראל
ואכמ"ל).

ועוד יש להעיר שדברי אדמו"ר
האמצעי הללו הם לא כשיטת
המהרש"א שכתב בסוכה כח ע"א ר'
יוחנן בן זכאי לא מצאו אדם יושב ודומם,
וביאר המהרש"א שגם שהיה אפשר
בלימוד עיוני הוא בגירסא שתהא שגורה
בפיו ולא תשתכח כדגמרינן בכמה
מקומות, ומשמע מדבריו שאדרבה עיקר
לימוד התורה הוא בגירסא ולא בעיון
ואילו לפי דברי אדמו"ר האמצעי הנ"ל
יש מצווה יותר בעיון מהדיבור, ולפי
דברים אלו מובן ג"כ מדוע הגר"א לא
החמיר על עצמו לדבר ולמד וחזר
בשתיקה ובמהירות הרבה דפים
כמבואר בספר עליות אליהו עמ' עג מז
דהיה סוקר בסקירה אחת כל דף וברגע
מהפך כל דף לשלאחריו דאדרבה כיון

לשון אחר אימתי שמחה לאיש במענה
פיו בזמן שדבר בעתו מה טוב רבי
יצחק אמר מהכא כי קרוב אליך הדבר
מאד בפיד ובלבבך לעשתו אימתי קרוב
אליך בזמן שבפיד ובלבבך לעשותו
רבא אמר מהכא תאות לבו נתתה לו
וארשת שפתיו כל מנעת סלה אימתי
תאות לבו נתתה לו בזמן שארשת
שפתיו כל מנעת סלה רבא רמי כתיב
תאות לבו נתתה לו וכתוב וארשת
שפתיו כל מנעת סלה זכה תאות לבו
נתתה לו לא זכה וארשת שפתיו כל
מנעת סלה, ופשוט שגם כשלומד בעיון
עפ"י רבינו בעל התניא אין צריך אז
לדבר ועוד שאי אפשר אז לדבר כנ"ל
הרי לא יהיה בזה חסרון של שכחה,
דרך כשעוסק בבקאות אזי יש חיוב
לדבר אך כשמעיין ומשתמש אז בכל
כוחות הנפש (היינו שהגיע למדרגת הכתר
והיחידה הכולל כל כוחות הנפש כנ"ל) כ"ש
שיש לו ברכת הזכרון שנחשב אז הדבר
כאילו מדבר, וכדמשמע בגמ' (שם)
דברוריה אשכחיה לההוא תלמידא
דהוה גרים בלחשה במשא ביה וא"ל
לא כך כתיב ערוכה בכל ושמורה אם
ערוכה ברמ"ח איברים שלך משתמרת
ואם לאו אינה משתמרת, ומשמע
דהתלמיד היה גורם ולא מעיין ועוד
משמע שצריך להיות ערוך ברמ"ח
איברים, ולפי התורת חיים לאדמו"ר
האמצעי הנ"ל משתמש בזמן העיון בכל
איבריו וכשעוסק בגירסא לא נחשב
שמשתמש בכל האיברים רק ע"י כח
הדיבור (היינו שמשתמש בכל האיברים מכח
הדיבור).

ראה איך הציבור נוחג ונחוג כן, ובגמ' ברכות מה ע"א פוק חזי מה עמא דבר, וכמו שכתב בעל התניא בכמה מקומות כגון בשו"ע הרב או"ח תצג ס"ז ובקנו' אחרון או"ח סח סס"ק ב', ועיין בספר כללי הפוסקים וההוראה ע"מ ר"ט, וראה לשון האשל אברהם או"ח תפט דאפילו יחיד כנגד רבים אם נוחג עלמא כזה המאן דאמר, כיוון שנהוג עלמא כן ע"י זה נקבע כן ההלכה האמיתית דבני ישראל אם לא נביאים הם הרי בני נביאים הם, ואין לך קביעת פסק הלכה יותר ממה שנקבע ממנהג רוב בני ישראל וראה לשון שו"ת יוסף אומן למרן החיד"א סי' י, שכל דבר שמורגל בפי הציבור ראוי לסמוך עליו כאילו הוא מדברי נביא.

ולגבי הלכה זו נאמנת עלינו עדות הרב חוות יאיר בספרו החשוב מקור חיים או"ח פ"ה שמנהג החכמים אפילו בדורו כשהיו לומדים בספרים לא היו מקפידים להוציא בדיבור, וגם היום חזינן שרוב ת"ח כשמעיינים בספרים אין הם מקפידים כ"כ לומר כל מילה בפה מלא. ולפיכך פשוט היא שהלכה בזה כהגר"א והשאגת אריה שיוצאים ידי חובה גם במחשבה, דאין לומר ח"ו שבני ישראל מבטלים ת"ת באופן זה, וזהו גם כן מנהג חב"ד שלא מקפידים בזה ומוכרח שעכ"פ מבינים בשיטת בעל התניא כשיטת האדמו"ר האחרון דיוצאים ידי חובת המצווה גם במחשבה, ורק שיכולים ישנה מצווה גם בדיבור, ובזמן שקשה כגון שמעיין

שעסק אז בעיון וחידוש חידושים ע"י זה (כדאיתא שם) וגם לחזור במחירות כזו הוא בעצמו עיון מופלג ויש אז מעליותא שלא לדבר, וכן היתה הנהגת החזון איש כמבואר בספרי תולדותיו שהיה מעיין בשתיקה, והרבה גדולי הדורות לא החמירו בזמן עיון לדבר ולא היה משום כך שום שיכחה ורק רבינו האבני נזר היה מקפיד בזמן עיון ג"כ לדבר (כמובא בספרי תולדותיו) ואפשר שלמד כן כשיטת המרהש"א (ובדרך פנימי י"ל דידוע שבחי' אריך הוא באצילות ועתיק פרקין תתאין שלו בבי"ע ולפיכך עיון דבחי' אריך הוא בשתיקה וכשמגיע לדרגת עיון של עתיק יכול לדבר ג"כ, ולפיכך ר' יוחנן ששורשו בבחי' חכמה ועתיק הגיע למדרגת עיון כזה שיכל לדבר כשיטת המהרש"א הנ"ל).

יד.

בענין הלכה למעשה

הנה אי אפשר לנו להכריע בין גדולי הפוסקים הנ"ל, שכל הראיות שהבאנו לעיל בודאי היו פשוטות להם ולכל הצדדים ישנם תרוצים ואין לנו הכח להכריע בין הרים הגדולים ורק המנהג הוא שמכריע כמבואר בספר שדה חמד בכללים מערכת מ כלל לו שבדבר שיש מח' בפוסקים אין לך הכרעה גדולה כמנהג וראוי ללכת אחריו, וכדאיתא ברא"ש ע"ז פ"ד ה"ט ובשינוי לשון בתום' שם דף נט ע"א שבכל מקום שהלכה רופפת בידך הלך אחר המנהג, וכלשון הרשב"א בחידושו ברכות י"א דאם הלכה רופפת היא בידך,

עט

יב החכמה ❖ לא ימוש ספר התורה הזה מפיד.

בסברה אין חיוב בזה כדלעיל, וכיוון מצוות תלמוד תורה הגדולה נזכה
שכן הוא המנהג פשוט הוא שיוצאים לגאולה השלימה ולקבל פני משיח
בזו המצווה, והשי"ת יעזור שבזכות צדקינו במהרה.

ברוך רחמנא דסייען

